

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Elena Urbancová

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Míra Nábělková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Urbancová, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH KULTÚRA SLOVA – ROČNÍK 26 – 1992 – ČÍSLO 5–6

MASÁR, I.: Systémovosť ako integrálna vlastnosť terminológie	129
BUJALKOVÁ, M.: Zložené slová v terminologickom systéme lekárskej genetiky	139
RIPKA, I.: Enantiosémia v nárečovej lexike	144
HORECKÝ, J.: Prídavné mená k prevzatým podstatným menám na -ia ..	152
KAČALA, J.: Slovo <i>manažment</i> v slovenčine	155
KUBINSKÁ, A. – PECLAR, V.: Slovenské mená machorastov	159

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Dvojslovné pomenovania v fudovej terminológii. D. Bačíková	163
---	-----

ROZLIČNOSTI

Prevzaté prípony z hľadiska kombinatoriky. J. Kačala	165
O zdomáčňovaní slova <i>image</i> v slovenčine. L. Kralčák	166

SPRÁVY A POSUDKY

Terminologický zborník z Chorvátska. E. Pícha	169
Terminológia pradávej aj súčasnej činnosti človeka. I. Masár	171
Netradičná terminologická príručka. I. Masár	173
Zborník o poľnohospodárskych tradíciách vojvodinských Slovákov. M. Pisárčiková	176
Jazyk – neznámy nástroj. J. Kesselová	178
Formálne prostriedky Krupovho štýlu. J. Horecký	183
Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. A. Rýzková	186

SPYTOVALI STE SA

Štatút školiteľa. J. Kačala	190
Fotovoltický či fotovoltaický? M. Považaj	191

Systémovosť ako integrálna vlastnosť terminológie

IVAN MASÁR

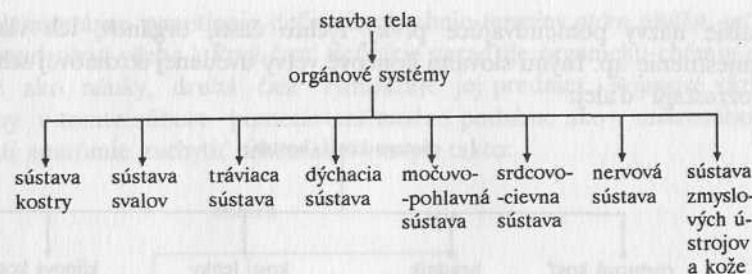
1. Terminológiou sa tu rozumie súbor pomenúvacích prostriedkov slúžiacich na odbornú komunikáciu, nie náuka o termínoch. Tomuto súboru sa prisudzuje vlastnosť systémovosti, čo dobre vidieť z definície termínu (termín je pomenovanie pojmu v systéme pojmov konkrétneho vedného, výrobného alebo iného odboru), ako aj z toho, že v súbore vlastností, ktorými sa termín charakterizuje a ktoré sa pri tvorbe termínov vyžadujú, má prvoradú dôležitosť práve systémovosť. Z toho, že sa v súčasnej vede systémom rozumie "súbor vzájomne spätých a navzájom podmienených prvkov tvoriacich zložitú celosť skúmanú prostredníctvom jej prvkov – častí" (Golovin – Kobrin, 1987, s. 77), resp. "účelovo definovaná množina prvkov nachádzajúcich sa vo vzájomnom vzťahu a tvoriacich organizovaný celok" (Matematická terminológia, s. 133), možno urobiť záver, že ani terminológia ktoréhokoľvek odboru nemôže byť a ani nie je neusporiadanou množinou či súborom prvkov, ak sa jej v teoretických prácach bez námietok a spochybňovania pripisuje vlastnosť systémovosti.

Otázku systémovosti terminológie ako prvý nastolil D. S. Lotte (porov. Golovin – Kobrin, tamže), ktorý zároveň sformuloval tri podmienky či predpoklady systémovosti (tamže; porov. aj Masár, 1991, s. 44) založené na klasifikácii pojmov, na vydelení dostačujúcich a nevyhnutných znakov, ktoré sa v terminológii priamo odrazia, a napokon na výbere slov a ich častí potrebných na utvorenie termínu.

1.1. Aj letný pohľad na náhodne vybraný súbor pomenovaní typu *kyseľina 2-fenylpropánová*, *kyselina 2-fenylpropénová*, *kyselina 3-fenylpropénová*, *atropoyl*, *nikotinoyl*, *furoyl* (názvy organických látok – organická chémia), *kompaktnosť* – *difúznosť*, *akomodovanosť* – *neakomodovanosť*, *úžinnosť* – *záverovosť* (názvy opozitných vlastností foném – jazykoveda), *predlaktie*, *predkolenie*, *podbrušie*, *podnehtie* (názvy častí ľudského tela – anatómia) potvrdzuje, že terminológia jednotlivých odborov alebo aspoň ich častí naozaj tvoria organizovaný celok, teda systém. V uvedených terminologických položkách sa organizovanosť aj navonok manifestuje prostredníctvom morfému *fenyl-*, *-yl* pri názvoch organických látok, *-osť* (spolu s utváraním opozitných dvojíc) pri jazykovedných termínoch, *pod-/pred-* + *-ie* pri anatomických názvoch. Vo všetkých troch oblastiach však jestvujú aj pomenovania, medzi ktorými niet slovotvorných (derivačných) väzieb, a predsa sú právoplatnými členmi konkrétneho terminologického systému, napr. v anatómii názvy *kosť*, *kolená*, *pláca*, *pletienec*, *rebra*, *bránica* a i. Z toho vychodí, že isté pravidelne sa opakujúce morfémy síce viditeľne manifestujú organizovanosť konkrétnej terminológie, ale že nie sú jedinou oporou jej systémovosti. Súbor termínov jednotlivých odborov sú totiž zviazané aj pojmovými, lexikálno-sémantickými a gramatickými väzbami (vzťahmi). Systémovú organizáciu terminológií osvetlíme na konkrétnych príkladoch spadajúcich do anatómie, organickej chémie, frazeológie a matematiky. Na zvolených terminologických (nomenklatorických) súboroch z týchto odborov preskúmame vzájomnú spätosť termínov (názvov) z pojmového, lexikálno-sémantického, slovotvorného (derivačného) a gramatického hľadiska; východiskom prieskumu budú definície príslušných vedných disciplín, niektoré termíny (názvy) obsiahnuté v týchto definíciách, prípadne aj ďalšie termíny súvisiace s konkrétnou disciplínou.

2. **Mikrosúbor z oblasti anatómie.** Anatómia sa definuje ako "biologická veda o zložení a stavbe tela skúmajúca stavbu tela podľa orgánových systémov združených do celkov na základe funkčných a vývojových hľadísk (sústava kostry, svalov, tráviaca, dýchacia, močovo-pohlavná, srdcovo-cievna, nervová sústava, sústava zmyslových ústrojov a kože)" (Malá encyklopédia zdravia, s. 22).

2.1. V definícii anatómie nachádzame názvy (termíny) *biologická veda*, *stavba tela*, *orgánové systémy*, *sústava kostry*, *sústava svalov*, *tráviaca sústava*, *dýchacia sústava*, *močovo-pohlavná sústava*, *srdcovo-cievna sústava*, *sústava zmyslových ústrojov a kože*. Vzájomná zviazanosť mnohých názvov sa dá zobrazit' na schéme zachytávajúcej pojmové väzby (vzťahy):

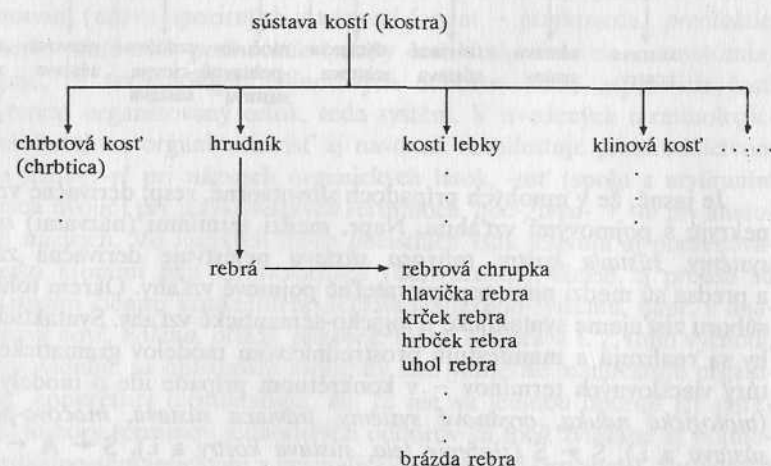
Je jasné, že v mnohých prípadoch slovotvorné, resp. derivačné vzťahy sa nekryjú s pojmovými vzťahmi. Napr. medzi termínmi (názvami) *orgánové systémy*, *sústava kostry*, *tráviaca sústava* nejestvuje derivačná závislosť, a predsa sú medzi nimi nepopierateľné pojmové vzťahy. Okrem toho vnútri súboru zistíme syntaktické a logicko-sémantické vzťahy. Syntaktické vzťahy sa realizujú a manifestujú prostredníctvom modelov gramatickej štruktúry viacslovných termínov – v konkrétnom prípade ide o modely $A \leftarrow S$ (*biologická veda*, *orgánové systémy*, *tráviaca sústava*, *močovo-pohlavná sústava* a i.), $S \leftarrow S'$ (*zloženie tela*, *sústava kostry* a i.), $S \leftarrow A \leftarrow S (+S)$ (*sústava zmyslových ústrojov a kože*).

Z logicko-sémantických vzťahov, ktoré môžu byť určovacie (vymedzovacie), okolnostné, objektové (Golovin – Kobrin, c. d., s. 80), sa v skúmanom súbore vyskytujú vymedzovacie vzťahy (*orgánové systémy*, *dýchacia sústava*, *sústava kostry*, *sústava svalov* a i.) a objektové vzťahy (*zloženie tela*, *stavba tela*).

2.2. V koncových vetvách stromovej schémy sú umiestnené pomenovania obsahujúce rodový termín (názov) *sústava*, ktorého použitie predpokladá jestvovanie súboru prvkov. Najmä z jeho lexikálno-sémantických vlastností vyplýva, že schému treba pokladať len za fragment mnohoprvkového systému. A naozaj, názvy *sústava kostry*, *sústava svalov* atď. sú súhrnné názvy, pod ktoré patrí množina ďalších názvov: napr. pod názov *sústava kostry* (v anatomickej nomenklatúre sa používa aj synonymum *kostra*) patria názvy *chrbtová kosť* (s variantným, resp. synonymným názvom *chrbtica*), *hrudník*, *kosti lebky*, *klinová kosť* atď. (porov. Anatomické názvoslovie). Pravdaže, ani na tomto stupni systém ešte nie je uzavretý, pretože pod každý názov pomenúvajúci konkrétnu časť, orgán ap. ľudského tela spadajú

* A = adjektívum, S = substantívum, S' = substantívum v atribúte, šípky smerujú od určovaného prvku k určujúcemu.

ďalšie názvy pomenujúce prvky týchto častí, orgánov, ich vlastnosti, umiestnenie ap. Inými slovami koncové vetvy uvedenej stromovej schémy sa "rozrastajú" ďalej:

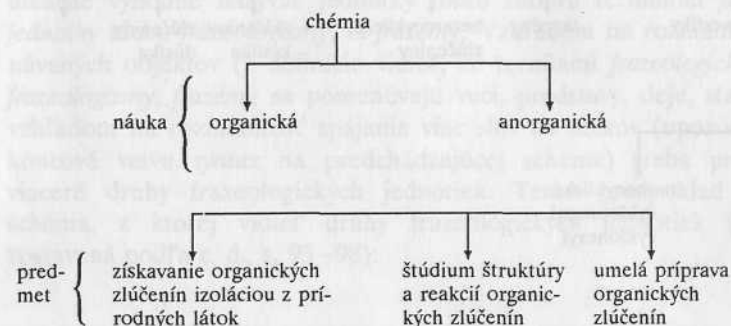

2.3. Názvy *chrbtová kosť (chrbtica)*, *kosti lebky*, *klinová kosť* sú vzájomne späté pomenovacím základom *kosť*, ale už medzi nimi a názvami *hrudník*, *rebrá* takéto vzťahy nie sú, pojmové väzby však jestvujú. Syntaktické vzťahy sa zväčša vyjadrujú pomocou základných modelov gramatickej štruktúry viacslovných termínov, t. j. modelmi $A \leftarrow S$ (*chrbtová kosť*, *klinová kosť*, *rebrová chrupka*...), $S \leftarrow S'$ (*kosti lebky*, *krček rebra*, *brázda rebra*...). Z logicko-sémantických vzťahov ide tu len o určovacie vzťahy (*klinová kosť*, *hlavička rebra*).

3. Mikrosúbor z oblasti organickej chémie. Organická chémia sa definuje ako "časť chémie zaoberajúca sa organickými zlúčeninami, ich získavaním izoláciou z prírodných látok, štúdiom ich štruktúry, priebehom ich reakcií a možnosťami ich umelej prípravy, čiže štúdiom syntézy organických zlúčenín. Organická chémia sa zaoberá neobmedzeným počtom zlúčenín založených na schopnosti atómu uhlíka utvárať rozličné reťazce a viacnásobné väzby" (Malá encyklopédia chémie, s. 495).

V tejto definícii sa operuje s termínmi *organická zlúčenina*, *izolácia organických zlúčenín*, *prírodná látka*, *štruktúra organických zlúčenín*, *reakcia organických zlúčenín*, *umelá príprava organických zlúčenín*.

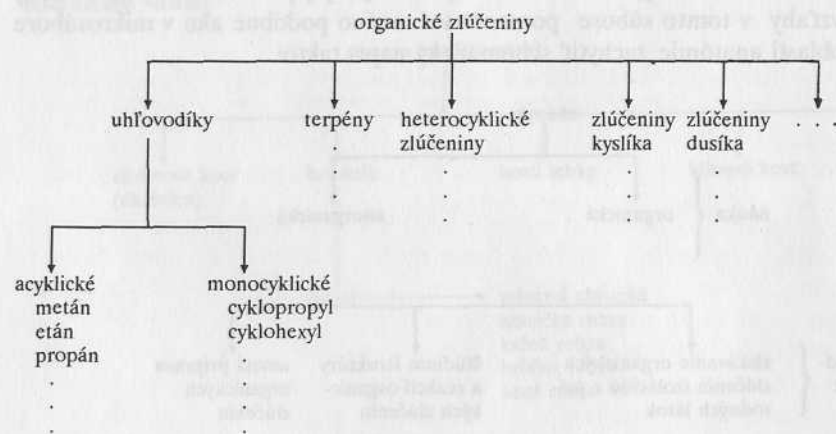
(Komplementárne vysvetlenie definície obsahuje termíny *atóm uhlíka*, *reťazec*, *viacnásobná väzba*.) Prvá časť definície zaraďuje organickú chémiu do chémie ako náuky, druhá časť vymedzuje jej predmet. Pojmové väzby a vzťahy v tomto súbore pomenovaní možno podobne ako v mikrosúbore z oblasti anatómie zachytiť schematicky napr. takto:

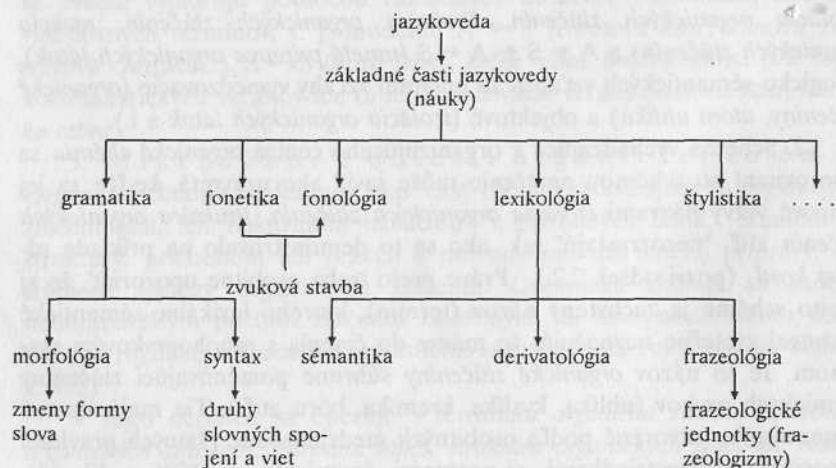
3.1. V pomenovaniach zúčastnených na vymedzení organickej chémie je dôležitým organizujúcim prvkom termín *organické zlúčeniny*, i keď sa to ani v definícii, ani na schéme explicitne neuvádza. Aj v tomto súbore pomenovaní sa syntaktické vzťahy vyjadrujú jednak pomocou jednoduchého modelu $A \leftarrow S$ (*organické zlúčeniny*, *prírodná látka*, *viacnásobná väzba*), resp. $S \leftarrow S'$ (*atóm uhlíka*), jednak pomocou zložitejších modelov $S \rightarrow A \leftarrow S$ (*izolácia organických zlúčenín*, *štruktúra organických zlúčenín*, *reakcia organických zlúčenín*) a $A \leftarrow S \leftarrow A \leftarrow S$ (*umelá príprava organických látok*). Z logicko-sémantických vzťahov sa uplatnili vzťahy vymedzovacie (*organické zlúčeniny*, *atóm uhlíka*) a objektové (*izolácia organických látok* a i.).

3.2. Schéma vychádzajúca z organizujúceho centra *organická chémia* sa v porovnaní so schémou anatómie môže javiť ako uzavretá, keďže sa jej koncové vetvy názvami *izolácia organických zlúčenín*, *štruktúra organických zlúčenín* atď. "nerozrastajú" tak, ako sa to demonštrovalo na príklade *sústava kostí* (pozri odsek 2.2.). Práve preto treba osobitne upozorniť, že aj v tejto schéme je zachytený názov (termín), ktorého lexikálno-sémantické vlastnosti zreteľne naznačujú, že máme do činenia s mnohoprvkovým systémom. Je to názov *organické zlúčeniny* súhrnne pomenujúci zlúčeniny chemických prvkov (uhlíka, kyslíka, kremíka, bóru atď.). Tie majú vlastné pomenovania utvorené podľa osobitných medzinárodne platných pravidiel a špecifickými prostriedkami aj postupmi (pozri Heger, 1986, s. 12–14).

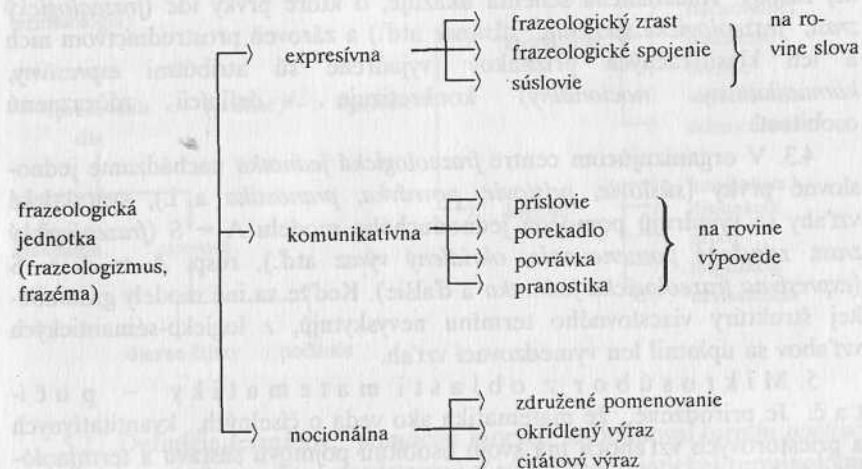
Z nasledujúcej schémy dobre vidieť neuzavretosť systému a rozvetvenosť rodovo-druhových vzťahov v názvosloví organických zlúčenín:

4. Mikrosúbor z oblasti jazykovedy – frazeológia (frazeologické jednotky, frazeologizmy, frazémy). Jazyk skúma jazykoveda, ktorá ako vedný odbor má svoje časti (náuky), medzi nimi aj frazeológiu. Na jej miesto v sústave jazykovedných disciplín poukazuje táto schéma:

4.1. Frazeológiou sa však rozumie aj "súbor jednotiek tvoriacich osobitnú vrstvu slovej zásoby slúžiacu na pomenovanie jedinej veci, predstavy, deja alebo stavu pomocou viac slov spojených do jedného celku" (definícia upravená na základe práce Mistrík, 1985, s. 92). So zreteľom na to, že frazeológiou sa rozumie aj náuka, aj súbor jednotiek, je terminologicky aj komunikačne výhodné nazývať jednotky tohto súboru termínom *frazeologické jednotky* alebo *frazeologizmy*, či *frazémy*. Vzhľadom na rozmanitosť pomenovaných objektov (z definície vidieť, že termínmi *frazeologické jednotky*, *frazeologizmy*, *frazémy* sa pomenúvajú veci, predstavy, deje, stavy), ako aj vzhľadom na rozmanitosť spájania viac slov do celkov (upozorňuje na to koncová vetva *syntax* na predchádzajúcej schéme) treba predpokladať viaceré druhy frazeologických jednotiek. Tento predpoklad potvrdzuje schéma, z ktorej vidieť druhy frazeologických jednotiek (schéma je zostavená podľa c. d., s. 93–98):

Zo schémy vidieť, že expresívnosť a nociónálnosť ako kritériá triedenia frazém nie sú tu systémotvorné.^{**} Napr. frazeologický zrast môže byť aj nociónálny, nielen expresívny a každý okridlený výraz nemusí byť iba

^{**} Za upozornenie na to ďakujem recenzentovi článku prof. J. Horeckému.

nocionálny. Vzhľadom na to systémovému hľadisku väčšmi vyhovuje takáto schéma:

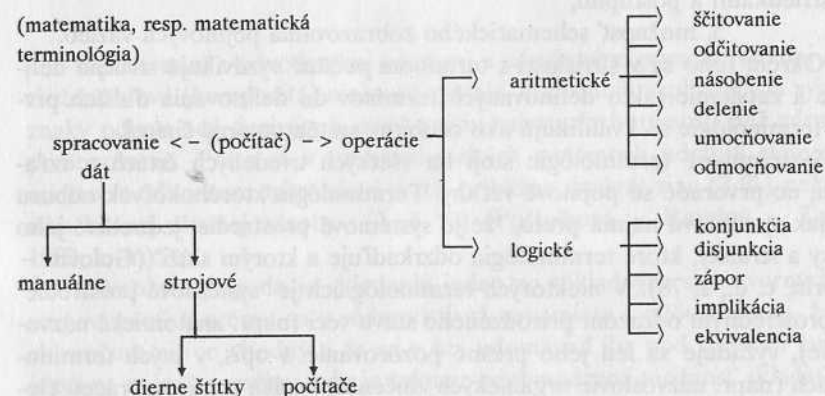

4.2. V definícii frazeologickej jednotky je nosným prvkom termín *súbor jednotiek* (z jeho lexikálno-sémantických vlastností vyplýva, že sa znova stretáme s mnohoprvkovým systémom) a spojenie slov *osobitná vrstva slovnnej zásoby*. Klasifikačná schéma ukazuje, o ktoré prvky ide (*frazeologický zrast, frazeologické spojenie, súslovie* atď.) a zároveň prostredníctvom nich a ich klasifikačných príznakov (vyjadrené sú atribútmi *expresívny, komunikatívny, nocionálny*) konkretizuje v definícii zdôraznenú osobitosť.

4.3. V organizujúcom centre *frazeologická jednotka* nachádzame jednoslovné prvky (*súslovie, príslovie, povrávka, pranostika* a i.), syntaktické vzťahy sa vyjadrujú pomocou jednoduchého modelu $A \leftarrow S$ (*frazeologický zrast, združené pomenovanie, okrídlený výraz* atď.), resp. $A \leftarrow A \leftarrow S$ (*expresívna frazeologická jednotka* a ďalšie). Keďže sa iné modely gramatickej štruktúry viacslovného termínu nevyskytujú, z logicko-sémantických vzťahov sa uplatnil len vymedzovací vzťah.

5. Mikrosúbor z oblasti matematiky – počítač. Je prirodzené, že matematika ako veda o číselných, kvantitatívnych a priestorových vzťahoch má svoju osobitnú pojmovú sústavu a terminológiu, do ktorej sa včleňuje aj terminologický subsystém zviazaný s modernou výpočtovou technikou, t. j. s počítačmi (pozri *Matematická terminológia*, 1984). Na termíne *počítač* a na termínoch, pomocou ktorých je počítač definovaný, sa opodstatnenosť zaradenia uvedeného terminologického subsystému do matematiky, resp. do matematickej terminológie ukazuje veľmi zreteľne. Počítač sa definuje ako "stroj na spracovanie dát vykonávajúci samočinne aritmetické a logické operácie" (tamže, s. 134).

5.1. V uvedenej definícii majú kľúčovú úlohu termíny *spracovanie dát, aritmetická operácia, logická operácia*. Syntaktické vzťahy sa pri týchto termínoch vyjadrujú pomocou jednoduchého modelu $A \leftarrow S$ (*aritmetická operácia, logická operácia*), resp. $S \leftarrow S'$ (*spracovanie dát*), z logicko-sémantických vzťahov sa v dvoch prípadoch uplatnil vymedzovací vzťah (*aritmetická operácia, logická operácia*), v jednom prípade objektový vzťah (*spracovanie dát*). Pri zobrazovaní pojmových vzťahov medzi týmito termínmi pomocou schémy vezmeme do úvahy aj ich definície: *spracovanie dát* – vykonanie stanovenej postupnosti operácií nad dátami (c. d., s. 133); *aritmetická operácia* – sčítovanie, odčítovanie, násobenie, delenie, umocňovanie, odmocňovanie reálnych čísel (c. d., s. 37); *logická operácia* – operácia, v ktorej operandy i výsledok sú logické premenné (c. d., s. 141). S prihliadnutím na tieto definície sa totiž dajú zostaviť schémy potvrdzujúce postulát, že miesto termínu *počítač* v sústave matematických termínov je oprávnené:

5.2. Definície termínov, pomocou ktorých sa definoval termín *počítač*, a definícia termínu *počítač* predstavujú v rámci matematickej terminológie istý mikrosystém definícií. Sú napospol stručné, no obsahujú všetko potrebné, t. j. zachytávajú podstatné stránky a znaky definovaných objektov, a tak umožňujú navzájom ich odlíšiť. Systémovosť terminológie sa osobitným spôsobom zdôrazňuje práve zapájaním definovaných termínov do definovania niektorých ďalších prvkov konkrétnej terminológie. Potvrdzuje sa tým koherentnosť prvkov, ich organizovanosť, teda existencia systému. Ak je

napr. termín *aritmetická operácia* pojmovo zviazaný s termínom *počítač*, termín *logická operácia* s termínom *spracovanie dát* atď., potom vlastnosť systémovosti treba predpokladať aj v ich definíciách, nielen pri pojmoch (termínoch), pretože "logika definícií musí odrážať logiku skutočnosti" (Golovin – Kobrin, c. d., s. 83), pretože bez presného uchopenia podstatných stránok a znakov objektu pomocou definície by sa s ním nemohlo rátať ako so systémotvorným faktorom.

6. Systémovosť terminológie ako jej integrálna vlastnosť sa tu predstavila a dokazovala na fragmentoch štyroch terminologických mikrosúborov z rozličných odborných oblastí. Vlastnosť systémovosti potvrdzujú viaceré spoločné črty skúmaných súborov, najmä: 1. existencia pojmových vzťahov,

2. existencia logicko-sémantických vzťahov,^{***}

3. slovotvorné a derivačné väzby vnútri súborov,

4. vyjadrovanie logicko-sémantických vzťahov, ako aj slovotvorných a derivačných väzieb rovnakými alebo približne rovnakými jazykovými prostriedkami a postupmi,

5. možnosť schematického zobrazovania pojmových väzieb.

Okrem toho sa v súvislosti s termínom *počítač* vyzdvihujú stručné definície a zapájanie takto definovaných termínov do definovania ďalších prvkov terminológie sa kvalifikujú ako osobitný systémotvorný činiteľ.

Systémovosť terminológie stojí na všetkých uvedených črtách a vzťahoch, no prvoradá sú pojmové vzťahy. Terminológia ktoréhokoľvek odboru je však systémová najmä preto, "že je systémové prostredie, jednotlivé jeho prvky a stránky, ktoré terminológia odzrkadľuje a ktorým slúži" (Golovin – Kobrin, c. d., s. 78). V niektorých terminológiách je "systémové prostredie" bezprostredným odrazom prirodzeného stavu veci (napr. anatomické názvoslovie), vyžaduje sa len jeho presné pozorovanie a opis, v iných terminológiách (napr. názvoslovie organických zlúčenín) vzniká tvorivou prácou človeka (tvorba nových zlúčenín, ich klasifikácia, pomenovanie).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, Bratislava

^{***} Treba pokladať len za náhodu, že v skúmanom materiáli sa vyskytli iba určovacie a objektové vzťahy; ako ukazujú termíny *motor s pneumatickým vstrekom*, *poplatok za správu o preprave zásielky*, *prekážka pri výdaji zásielky* atď., ani okolnostné logicko-sémantické vzťahy nie sú v terminológiách rozličných odborov výnimkou.

LITERATÚRA

- Anatomické názvoslovie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 576 s.
BÍNA, J.: Malá encyklopédia chémie. Bratislava, Obzor 1980. 816 s.
GOLOVIN, B. N. – KOBRIN, R. J.: Lingvističeskije osnovy učenija o terminach. Moskva, Vyssšaja škola 1987. 104 s.
HEGER, J.: Názvoslovie organickej chémie. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 320 s.
Malá encyklopédia zdravia. Bratislava, Obzor 1971. 532 s.
MASÁR, I.: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava, Veda 1991. 192 s.
Matematická terminológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 184 s.
MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.

Zložené slová v terminologickom systéme lekárskej genetiky

MÁRIA BUJALKOVÁ

V porovnaní s odvodenými názvami a združenými pomenovaniami majú zložené slová (kompozitá) niektoré výhody. Umožňujú explicitnejšie vyjadriť znaky pojmu než deriváty a majú vyššiu mieru derivatívnosti než združené pomenovania. Preto si v terminologických systémoch udržiavajú stále svoje miesto; v odbornom názvosloví je ich približne dvakrát viac (7 %) než v lexickej bežnej slovnej zásobe (3–4 %) (Poštolková – Roudný – Tejnor, 1983, s. 46).

V každom prípade je skladanie jeden zo základných slovotvorných postupov, proti ktorému sa v súčasnosti už nenamieta s odôvodnením, že pre slovenčinu nie je vhodný a že sa v nej udomácnil iba pod vplyvom cudzích jazykov, najmä nemčiny, kde je takmer neobmedzená možnosť skladat' fundujúce slová, prípadne napodobňovaním zloženín grécko-latinského pôvodu, ktoré majú v slovenskej terminológii dlhú tradíciu (Masár, 1991, s. 95).

Zložené slovo ako pomenovacia jednotka sa skladá z dvoch alebo viacerých slovných základov (koreňových morfémy). Osobitne v internacionálnych slovách sa vyskytujú i tzv. viazané koreňové morfémy, ktoré sa môžu vyskytovať aj v pozícii a funkcií prefixov alebo sufixov.

V lekárskej genetickej terminológii sa vyskytujú najmä substantívne a adjektívne zloženiny. Zväčša sú to internacionalizmy gréckeho, latinského alebo grécko-latinského pôvodu. Tieto kompozitá patria k slovotvorným typom, ktoré vznikajú najčastejšie spojením:

a) substantíva so substantívom: *cytoplazma* (gr. *kytos* – bunka, gr. *plasma* – hmota); *dermatoglyfy* (gr. *derma*, *dermatos* – koža, gr. *glyfé* – zárez, ryha); *genotyp* (gr. *genos* – rod, potomstvo, gr. *typos* – obraz, vzor); *chromoméra* (gr. *chroma* – farba, gr. *meros* – časť, diel); *kinetochór* (gr. *kinesis* – pohyb, gr. *chora* – priestor); *ovogenéza* aj *ovigenéza* (lat. *ovum* – vajce, gr. *genesis* – vznik, vývoj);

b) adjektíva so substantívom: *malformácia* (lat. *malus* – zlý, lat. *forma* – tvar, podoba); *xenotransplantácia* (gr. *xenos* – cudzí, lat. *transplantatio* – presadenie, prenos); *haploidia* (gr. *haplús* – jednoduchý, gr. *eidos* – podoba, tvar); *akrocentrický* (gr. *akros* – horný, krajný, lat. *centrum* – stred);

c) číslovky so substantívom: *dispermia* (gr. *dis* – dvakrát, gr. *sperma* – semeno); *unisexuálny* (lat. *unus* – jeden, lat. *sexus* – pohlavie); *tetraploidia* (gr. *tetraplús* – štvorité, gr. *eidos* – podoba, tvar);

d) číslovky so slovesom: *bivalent* (lat. *bis* – dvakrát, lat. *valere* – mať moc, platiť); *bigamný* (lat. *bis* – dvakrát, gr. *gamein* – ženiť sa);

e) substantíva so slovesom alebo naopak: *bakteriofág* (gr. *bakterion* – tyčinka, gr. *fagein* – jesť); *histokompatibilita* (gr. *histos* – tkanivo, lat. *compati* – spolicíť); *fenokópia* (gr. *fainein* – vyjaviť, lat. *copia* – opis); *fenotyp* (gr. *fainein* – vyjaviť, gr. *typos* – znak);

f) adjektíva so slovesom: *ekvivalent* (lat. *aequus* – rovnaký, rovný, lat. *valere* – mať moc, platiť); *imunosupresia* (lat. *immunis* – odolný, lat. *supprimere* – potlačiť); *xenogénny* (gr. *xeros* – cudzí, gr. *gignesthai* – vznikat').

Streťavame sa aj s kompozitami, ktoré majú viac ako dva prvky, napr. *gynandromorfizmus*, *adrenoleukodystrofia*, *fenylnetonúria*, *facioskapulohumerálna (dystrofia)*, *lymfocytotoxický (test)*. Typické sú viacprvkové kompozitá v biochemických názvoch enzýmov, napr. *dihydropteridínreduktáza*; koenzýmov, napr. *nikotínamidadenín-dinukleotid*.

Najproduktívnejším slovotvorným typom je v terminologickom systéme lekárskej genetiky typ utvorený spojením substantíva so substantívom. Väčšina takýchto zloženín je utvorená tak, že sa prvé a druhé fundujúce slovo spojí spájacou morféomou -o-. V ďalších slovotvorných typoch nachádzame pomerne veľa zloženín, v ktorých sa ako fundujúce slovo vydeľuje sloveso. Druhým fundujúcim slovom je buď číslovka (*bivalent*), substantívum (*histokompatibilita*) alebo adjektívum (*imunosupresia*).

Jednotlivé prvky kompozít majú najčastejšie jeden význam, ktorý sa ustálil vývojom medicíny, genetiky a ich terminológií. Tieto prvky majú rozličný stupeň frekvencie a rozličné miesto výskytu. Niektoré prvky sa vyskytujú iba na začiatku pomenovania, napr. *homo-* (*homozygot*), iné ako

druhá časť, napr. *-genéza* (*ovogenéza*), niektoré v obidvoch pozíciách, napr. *kary(o)* (*karyotyp*, *heterokaryón*).

Z domácich neveľmi početných kompozít sme zaznamenali najčastejšie zložené adjektíva, ktoré majú v prvej časti číslovku: *jednovláknová* (*štruktúra*), *jednovajíčkové*, *dvojvajíčkové* (*dvojčatá*), *prvostupňový*, *druhostupňový* (*príbuzný*), *viacplodová* (*gravidita*). V prvej časti zloženého pomenovania býva aj prídavné meno alebo príslovka: *polosúrodenec*, *malobunkový* (*karcinóm pľúc*). Domáci termín *rodokmeň* vznikol z dvoch substantívnych základov. Hybridné zloženiny (utvorené z domáceho a cudzieho základu) v platnosti odborných termínov sa vyskytli len v názvoch *mikrobunka*, *ultrazvukové* (*vyšetrenie*), *dvojšpirála* (*molekuly DNA*).

Ako sme už uviedli, viaceré koreňové morfémy môžu fungovať aj v pozíciách afixov. Vyznačujú sa tým, že majú jednak črty koreňových morfémy, jednak črty afixových morfémy. Tieto tzv. poloafixy vznikajú tak, že pôvodne plnovýznamové slovo alebo koreňová morféma si viac-menej zachová svoju pôvodnú hláskovú podobu, ale postupne stráca svoj pôvodný význam, až úplne stratí charakter samostatnosti. Niektoré koreňové morfémy môžu fungovať ako základové slovo aj ako polopredpona, ako na to poukazuje pri zložke *bio-* J. Horecký (1989, s. 335).

Skúmanie poloafixov súvisí s vymedzením ich špecifického funkčného a významového charakteru v štruktúre slova (ich pôvodný lexikálny význam nadobúda novú kvalitu – "vyprázdňuje sa"; v slove majú poloafixy inú funkciu než tradičné afixy a koreňové morfémy), preto sa často tápe v kritériách ich zatriedenia – raz sa zaraďujú k afixom, raz k častiam zložených slov (Martincová – Savický, 1987, s. 129). Vzhľadom na tieto skutočnosti sa postupne uznáva existencia triedy morfémo- nevyhranených prvkov, tzv. afixoidov (tamže, s. 130).

Poloafixy ako slovotvorné prvky tvoria rozsiahly inventár tzv. prechodných jednotiek – poloprefixov a polosuffixov. Pri tvorení lekárskej genetiky termínov sa najviac vyskytujú tieto polosuffixy: *-lógia*, napr. *gemelológia*, *geneológia*, *dysmorfológia*, (*genetická*) *epidemiológia*; *-grafia* napr. *fetografia*, *ultrasonografia*, *autorádiografia*; *-fikácia*, napr. *amplifikácia*; *-skopia*, napr. *fetoskopia*; *-patia*, napr. *hemoglobulinpatia*, *cytopatia*; *-émia*, napr. *hyperurikémia*, *hypofosfatémia*, *leukémia*; *-plázia*, napr. *neoplázia*, *dysplázia*, *achondroplázia*; *-zóm*, napr. *chromozóm*, *gonozóm*, *nukleozóm*; *-zómia*, napr. *trizómia*, *dizómia*.

Tým, že sa modifikoval význam týchto prvkov, zmenila sa aj ich formová stránka (strata slovnodruhového charakteru a prechod do skupiny poloprípon). Niektoré z nich ešte zachovávajú súvislosť s významom pôvod-

ného základového slova (-grafia, -émia, -patia, -skopia), iné sa postupne významovo špecifikujú (-plázia, -lógia, -zóm, -zómia).

Termíny s polosufixom -patia (z gr. *pathos* – choroba) označujú širokú skupinu bližšie nešpecifikovaných ochorení, napr. *enzymopatia*, *cytopatia*, ktoré si vyžadujú ešte ďalšiu klasifikáciu. Polosufix -émia (z gr. *haima*, *haimatos* – krv) charakterizujú termíny, ktoré označujú prítomnosť niečoho v krvi, napr. *hyperlipoproteínémia*, *galaktozémia*. Osobitne treba uviesť termín *talasémia* zo skupiny hemoglobínopatií. Názov je odvodený od gréckeho slova *thalassa* (more). Vystihuje skutočnosť, že choroba sa najprv zistila u osôb žijúcich v oblasti Stredozemného mora. Z gréckeho slovesa *plassein* (tvoriť) vznikol polosufix -plázia, ktorý v spojení so základnou morféomou vytvára v klinickej genetickej terminológii názvy označujúce tvorbu, rast tkanín alebo orgánov (zvyčajne poruchu), napr. (*adrenálna*) *hyperplázia*, *dysplázia*. Významnú systemizačnú funkciu majú v genetickej terminológii polosufixy -zóm a -zómia (z gr. *soma*, *somatos* – telo, teleso). Všetky termíny s týmito polosufixmi súvisia nejakým spôsobom s chromozómami, resp. chromatínom. Chromatín (materiál jadra bunky) vytvára organely, ktoré nazývame chromozómami. Samotný termín *chromozóm* (*chroma* – farba, *soma* – telo) sa potom používa v príslušných termínoch len v skrátenej forme -zóm, -zómia, napr.: *gonozóm* – chromozóm, určujúci pohlavie jedinca (X,Y); *nukleozóm* – základná jednotka štruktúry DNA chromozómov v procese kondenzácie chromatínu; *trizómia* – stav, pri ktorom sa vyskytujú namiesto zvyčajného páru tri chromozómy, napr. *trizómia 21* (Downov syndróm).

Z poloprefixov sa pri tvorení genetických termínov používajú najčastejšie tieto: *auto-*, napr. *autoimunita*, *autotransplantát*; *izo-*, napr. *izochromozóm*, *izotransplantát*, *izozým*; *mikro-*, napr. *mikromutácia*, *mikrocefália*, *mikrognácia*; *mono-*, napr. *monoklonálny*, *monozómia*, *monozygotný*, *monochoriový*; *poly-*, napr. *polygénový*, *polymorfizmus*, *polypeptid*, *polyploidia*; *pseudo-*, napr. *pseudodominancia*, *pseudogén*, *pseudomozaicizmus*; *multi-*, napr. *multifaktoriálny*; *pan-*, napr. *panmixia*; *proto-*, napr. *protoonkogény*; *homo-*, napr. *homogamia*, *homozygot*; *hetero-*, napr. *heterozygot*, *heteromorfizmus*, *heterokaryón*; *hemo-*, napr. *hemoglobín*, *hemofília*, *hemolytický*.

Poloprefixy vznikajú spravidla z prídavných mien, napr. *mikro-*, *pseudo-*, *izo-*; čísloviek, napr. *mono-*, *proto-*; len zriedkavo z podstatných mien, napr. *hemo-*.

Z nášho skúmania zložených slov v terminologickom systéme lekárskej genetiky vyplývajú tieto závery:

Tvorenie zložených slov je prejavom spresňovania významu. Pre zloženiny je príznačné, že sa na ich tvorenie využívajú už existujúce prostriedky nominácie, a to kombinovaním podľa viacerých slovotvorných modelov. V terminológii genetiky v oblasti medicíny majú zložené slová vysokú frekvenciu. Jednotlivé prvky patria k rôznym slovným druhom, majú rôzny stupeň frekvencie a miesto výskytu. Najčastejšie majú jeden význam. Kompozitá majú zvyčajne dva prvky, niekedy sú viacprvkové (názvy z klinickej a biochemickej genetiky).

Osobitné postavenie majú internacionálne modely, v ktorých sa uplatňujú tzv. poloafixy (afixoidy), t. j. plnovýznamové slová vo funkcii prefixu alebo sufixu. Tie oslabovaním konkrétneho významu nadobúdajú všeobecnejší význam, až úplne strácajú charakter samostatnej jednotky. Viacerí autori odôvodňujú existenciu poloafixov vysokou frekvenciou, štandardným významom (Danilenko, 1977, s. 63), internacionálnou platnosťou, t. j. tým, že sa vyzdvihuje ich funkčnosť.

V slovotvorných modeloch sú okrem všeobecne používaných poloafixov aj typické "medicínske", napr.: -skopia, -patia, -émia, -plázia, hemo-, či "genetické" -zóm, -zómia. Príznačná je prevaha poloafixov gréckeho pôvodu (lat. pôvodu je len poloprefix *multi-*), čím sa terminologická lexika genetiky a jej prvky odlišujú od terminológie všeobecnej medicíny. Vyplýva to jednak z toho, že značná časť termínov a ich prvkov pochádza z oblasti klinickej genetiky, kde sa pri názvoch ochorení, odchýlok, aberácií systematicky využíva gréčtina. Aj v termínoch z oblasti všeobecnej genetiky, ktorá je súčasťou lekárskej genetickej terminológie, vidieť prevahu termínov gréckeho pôvodu (*karyón*, *gén*, *gaméta*, *mitóza* atď.).

Ústav cudzích jazykov Jeseniovej lekárskej fakulty Univerzity Komenského, Záborského 2, Martin

LITERATÚRA

- DANILENKO, V. P.: Russkaja terminologija. Opyt lingvističeskogo opisaniya. Moskva, Nauka 1977. 243 s.
HORECKÝ, J.: Antické pramene odbornej terminológie. Kultúra slova, 23, 1989, s. 332–337.
MARTINCOVÁ, O. – SAVICKÝ, N.: Hybridní slova a některé obecné otázky neologie. Slovo a slovesnost, 48, 1987, s. 124–139.
MASÁR, I.: Průručka slovenskej terminológie. Bratislava, Veda 1991. 192 s.
POŠTOLKOVÁ, B. – ROUDNÝ, M. – TEJNOR, A.: O české terminologii. Praha, Academia 1983. 132 s.

1. Lexikografické spracúvanie územne diferencovanej nárečovej lexiky v celonárodnom *Slovníku slovenských nárečí* (ďalej SSN) si vyžaduje riešiť aj také problémy, ktoré sa pri skúmaní slovnej zásoby spisovného jazyka nevyskytujú. Ide najmä o komplex otázok súvisiacich s analýzou sémantickej štruktúry jednotlivých nárečových lexikálnych jednotiek. Pri doterajších výskumoch sa semaziologickým a onomaziologickým postupom vyčlenilo šesť hlavných typov územne determinovaných synonymicko-heteronymických a homonymicko-tautonymických vzťahov ovplyvňujúcich spracúvanie polysémických lexikálnych jednotiek v celonárodnom slovníku (porov. Ripka a kol., 1984).

1.1. Pre adekvátne lexikografické spracovanie významovej stavby lexémy je dôležité identifikovať tie špecifikujúce sémantické príznaky, ktorých prítomnosť (alebo neprítomnosť) odlišuje jeden čiastkový význam od druhého. Analýza významovej stavby nárečovej lexikálnej jednotky vychádza z poznania pomenovanej veci, jej myšlienkového spracovania a najmä zo znalosti jej odlišného jazykového vyjadrenia v rozličných územných areáloch.

1.2. Naše vymedzenie termínov používaných pri opise a spracúvaní nárečovej lexiky v celonárodnom slovníku možno pracovne predstaviť takto:

a) Ak sa istý význam vyjadruje rozličnými lexémami (výrazovými prostriedkami) v jednej nárečovej oblasti, hovoríme o synonymii; v prípade ich výskytu vo viacerých (netotožných, príslušnou izoglosou ohraničených) oblastiach ide o heteronymiu.

b) Ak sa viaceré navzájom nesúvisiace významy vyjadrujú jedným výrazovým prostriedkom (rovnakou zvukovou formou) v jednej nárečovej oblasti, konštatujeme prítomnosť homonymie. Ak tá istá lexéma označuje vo viacerých oblastiach odlišné významy, teoreticky ide o tautonymiu. V praxi SSN sa však táto tautonymia predstavuje ako polysémia, t. j. príslušná lexéma sa spracúva ako viacvýznamová.

2. Pri analýze fungovania lexémy *žito* z geografického hľadiska predstavila A. Ferenčíková (1984, s. 294) jeden druh tautonymie (tzv. nezastretú internú homogénnu tautonymiu), ktorá sa v SSN spracúva v jednom hesle (napr. lexéma *žito* označuje: 1. v západoslovenských a južnostredoslovenských nárečiach pšenicu, *Triticum*; 2. v oravských, liptovských a východoslovenských nárečiach raž, *Secale*; 3. vo väčšine turčianskych nárečí mladý

porast oziminy). Pri spracúvaní takýchto lexém ako polysémických zaväzuje aj etymologický a historický zreteľ. Zo synchronného hľadiska tu totiž nejde o polysémiu, no ani o pravú homonymiu, pretože jednotlivé významy sa nevyskytujú v tej istej nárečovej oblasti, v rámci jednej lexikálnej paradigmy.

Autorka upozornila aj na problém, ktorý pre nárečovú lexikológiu lexicografie predstavujú homogénne tautonymá so zastretou vnútornou sémantickou motiváciou. Na príklade slova *chudoba* demonštrovala zemepisne determinovaný typ tzv. vnútroslvnej antonymie, resp. enantiosémie. V tomto príspevku chceme naznačenú problematiku sledovať v širších reláciách.

3. Termínom enantiosémia sa v literatúre zvyčajne označuje schopnosť slova vyjadrovať dva polárne, protikladné významy (porov. Kosovskij, 1974, s. 91). V *Slovníku slovanskej lingvistickej terminológie* z r. 1979 tento termín chýba. V *Českej lexikológii* (Filipec – Čermák, 1985, s. 129–132) sa enantiosémia (spolu s konverzívnosťou) pokladá za špecifický druh protikladu, a to protiklad dvoch rozličných významov polysémickej lexémy. Konštatuje sa, že významový protiklad v hraniciach jednej lexémy je v súčasných (spisovných) jazykoch zriedkavý a hodnotí sa ako neželateľný. Konverzívnosť a enantiosémia sa hodnotia ako dva podtypy antonymie; prvému podtypu sa priznáva syntaktická relevantnosť, enantiosémia sa hodnotí ako celkom periférny jav. Je zjavné, že problematika vnútroslvnej antonymie nepatrí k dominantným sémantickým javom, no s tézou o jej úplnej periférnosti sa z aspektu dialektológie nemožno celkom stotožniť. V slovenských nárečiach možno nájsť viaceré doklady o enantiosémii viacvýznamových slov. V základnej rovine ich možno študovať a interpretovať v rámci komplexného štúdia problematiky antonymie ako jednej zo základných sémantických kategórií; pre ďalšie výklady je preto potrebné načrtnúť prehľad doterajších poznatkov o antonymii.

3.1. Mnohoaspektovosť štúdia problematiky antoným sa odráža i v doterajších klasifikáciách a definíciách tejto sémantickej kategórie. Vo všetkých sú však nevyhnutne prítomné logické pojmy vzťahujúce sa na objekty, ktoré sa v psychike človeka odrážajú v kontrastnom vzťahu. J. Filipec (1985, s. 129–132) zakladá svoju klasifikáciu antoným na postupnom binárnom členení pojmu protikladu. Antonymická opozícia zahŕňa v základnej rovine protiklad *ostrý* – *neostrý*: prvý sa ďalej binárne člení na graduálny a vektorový protiklad. Za centrálny typ antoným pokladá polárne (kontrárne, kontrastné) antonymá, reprezentujúce krajné, hraničné hodnoty istého radu jednotiek. Tento typ antoným reprezentujú predovšetkým kvalitatívne adjektíva, pre ktoré je charakteristická stupňovateľnosť a najmä stupňovitosť, graduálnosť. Antonymá tohto typu patria k rozličným pojmovým sku-

pinám (označujú priestorové, hodnotiace a časové pojmy, fyzické vlastnosti predmetov a i.). Tieto antonymá (*studený – teplý, múdry – hlúpy, horný – dolný, dlhý – krátky, hlboký – plytký, bohatý – chudobný, veľký – malý, mladý – starý, slabý – silný, ostrý – tupý* atď.) sú prítomné aj v územne diferencovanej nárečovej lexike.

3.2. Podrobnú a inštruktívnu analýzu antoným z logického a lingvistickeho hľadiska publikoval v poslednom čase J. Dolník (1988, s. 83–89). Presvedčivo ukázal, že "východiskom určenia logického základu antonymie je vzťah kontrárnosti v užšom zmysle a vzťah kontradiktorickej protikladnosti (komplementárnosti) medzi súradnými pojmami" (c. d., s. 85). Komplementárny vzťah je základom jednak klasických komplementárnych antoným (*muž – žena, ženatý – slobodný, život – smrť*), jednak graduálnych antoným (*mladý – starý, ľahký – ťažký, vysoký – nízky*), pretože logickým základom antonymie je práve binárne členenie rodového pojmu. Graduálnym antonymám zodpovedajú druhové pojmy, ktoré úplne nepokrývajú rodový pojem, a preto je medzi nimi stredný člen. Pojmy, na ktoré sa vzťahujú (vyššie uvedené) "graduálne antonymá, sa redukujú na komplementárny vzťah začlenením do binárneho pojmového poľa vymedzeného vzhľadom na pojem, ktorý predstavuje stredný člen v graduálnom protiklade" (porov. Dolník, c. d., s. 87).

4. Vnútroslovnej antonymii venovala špeciálnu štúdiu M. Pisárčiková (1980, s. 213–218). Konštatovala, že antonymia sa v každom jazyku prejavuje špecifickým a neopakovateľným spôsobom; pri svojich analýzach slovenského materiálu sa opierala o teoretické výsledky výskumu ruskej antonymie. L. A. Novikov (1973, s. 159) vo svojej sémantickej analýze protikladnosti v lexike z hľadiska štruktúrnej klasifikácie vyčleňuje tri typy antoným: 1. lexikálne antonymá (antonymá s odlišným koreňom, napr. *veselý – smutný, deň – noc, vysoký – nízky*); 2. gramatické antonymá (antonymá so spoločným koreňom, pri ktorých sa význam protikladnosti vyjadruje rozličnými afixálnymi morfémi, napr. *zlepiť – rozlepiť, pribehnúť – odbehnúť*); 3. enantiosémiu (t. j. protikladnosť významov vnútri slova), vyjadrovanú syntaktickými prostriedkami v kontexte, napr. *požičať peniaze niekomu a požičať si peniaze od niekoho* (porov. Pisárčiková, c. d., s. 213).

4.1. Je všeobecne známe, že v teórii i praxi výkladového slovníka je mimoriadne náročné určenie kritérií na odlíšenie homonymie a polysémie, t. j. postihnutie hranice pri sémantickom "štiepení" istého slova. S polysémiou ako veľmi frekventovanou lexikálnou kategóriou súvisí aj enantiosémia, dávajúca predpoklady na vznik vnútroslovnej antonymie. M. Pisárčiková vo svojej štúdii vydeľuje vnútroslovné lexikálne a slovotvorné antonymá.

Vznik lexikálnej enantiosémie, ktorá nás práve zaujíma, ilustruje výkladmi o zmenách významu koreňa slova *zápach*. Protikladnosť významov tohto slova (1. nepríjemný, odpudzujúci pach, smrad – 2. zastarane príjemný pach, vôňa) jednoznačne dokazuje aj nárečový materiál (p. ďalej). Možno akceptovať aj autorkin názor, že mnohé slová pôvodne nemali natoľko diferencované významy a vyjadrovali isté javy všeobecne (v citovanom príklade sa slovami *pach, zápach* označovalo všeobecne to, čo výrazne pôsobilo na čuchové zmysly, a len neskôr sa rozlíšilo príjemné pôsobenie – vôňa od nepríjemného – zápachu).

4.2. Zaujímavé doklady o nezriedkavých presunoch lexém, ktorými sa v staršej dobe pomenúvali telesné alebo duševné vlastnosti človeka a vlastnosti kvalifikujúce jeho spoločenské správanie (pojmové pole *dobrý – zlý človek*) uvádza vo svojej monografii V. Blanár (1984). Hodnotenie týchto vlastností je relatívne, antonymné páry typu *pekný – škaredý* predstavujú hraničné póly (maximálnu polaritu), medzi ktorými je prechodná zóna. Realizuje sa v slovách, ktorých významová stavba sa označuje ako *vox media* (porov. Blanár, c. d., s. 105). Pozitívny a negatívny sémantický príznak charakterizuje aj vnútroslovné lexikálne antonymá. Nárečový materiál poskytuje doklady o areálovom rozložení (výskyte) týchto významových komponentov jednotlivých lexém.

5. Konkrétne analýzu nárečového materiálu dokumentujúcu existenciu lexikálnej vnútroslovnej antonymie (výraznej polarizácie významov polysémických nárečových lexém) opierame jednak o čiastočne modifikované údaje zo skoncipovaných hesiel 1. zväzku Slovníka slovenských nárečí, jednak o doklady z kartoték tohto diela, ktoré zatiaľ nie sú v slovníku spracované. Pri určovaní oblasti výskytu jednotlivých semém a lokalizovaní jednotlivých konkrétnych dokladov (v kontextoch) v zásade využívame lexikografickú prax SSN. Zaužívané skratky základných oblastí (*strsl, zsl, vsl*) sú preukazné; v tejto štúdii skratky nerozpisujeme. Okresy uvádzame podľa staršieho administratívneho členenia z r. 1948 (zákon č. 280/1948).

5.1. Prídavné meno *čerstvý* (v nárečiach doložené aj v podobách *črství, črstvi*) má v SSN vyčlenené štyri významy, a to 1. čiastočne *strsl* a *zsl* – práve alebo pred krátkym časom získaný, zhotovený, urobený: *Dám ťi čerstvého masla* (Kaľamenová, Martin); *Ja som v jamke mala zeleňinu a bola čerstvá, jak kebi hu zo zemi viťiahov* (V. Maňa, Vráble) a pod. 2. *zsl*, čiast. *strsl* a *vsľ* – plný sily, svieži, osviežený: *Čože tej bolo, bola vispatá, čerstvá, nuž mohla robiť ako drak* (Kláštôr pod Znievom, Martin); *Mladé ženi utekali do potoka sa umívať, abi boli čerstvé celí rok* (Hrnčiarovce, Trnava);

Do furi preprahl'i čerstve koňe a hneď ju pohli (Kľčov, Levoča) 3. zsl, čiast. strsl a zsl – osviežujúci, chladivý, ostrý (o vzduchu, vode, počasí): *Ale je črstva tá voda!* (Bobrovec, Lipt. Mikuláš); *Fúka čerství vietor, oblec ci kabát!* (Návojevce, Topoľčany); *Jakiška čerství viter poduval!* (Prešov) 4. vsl – odstáty, stvrdnutý, zostarnutý (obyč. o chlebe): *Dal'i nam chl'eba, al'e taki bul čerství, das tidzeň stari* (Prešov); *Chl'ib mame už kus čerství* (Remeniny, Gíraltovece) a i.

5.1.1. Slovo *čerstvý* má teda dva významy (1. a 4.) opozitné; v rámci jednej lexémy sa v slovenských nárečiach manifestuje protikladnosť vyjadrená v spisovnej slovenčine antonymiami *čerstvý* (nedávno vyrobený, vzniknutý) – *zostarnutý* (dávno získaný, vyrobený). Opozitné významy prídavného mena *čerstvý* sú zreteľné v hodnotiacom prívlastku podstatných mien (na východnom Slovensku najmä v spojení s podstatným menom *chlieb*). Vnútroslovná antonymia lexémy *čerstvý* (významy "nedávno urobený, nový, a preto mäkký" a "pred istým časom urobený, zostarnutý, starý, a preto tvrdý") sa v geografickej projekcii premieňa do protikladu strednej a západnej Slovenska – východnej časti Slovenska. V opozitnom (antonymnom) vzťahu nie je v tomto prípade dvojica slov vzťahujúca sa na pojmy spojené určujúcou vlastnosťou, ktorá vymedzuje dvojčlenné pojmové pole (vzťahujúci sa na "vek" produktu nezodpovedajúci priemeru), ale dvojica významov (vyjadrená totožnou zvukovou formou) jednej lexémy.

5.1.2. Uvedená vnútroslovná antonymia je známa aj v širších slovanských reláciách. Ide tu o tzv. medzijazykovú enantiosémiu; spoločný praslovanský základ slova sa v jednotlivých jazykoch vo vývine príslušným spôsobom hláskovo modifikoval. V. Machek (1971, s. 98) spracúva dva poľarizované významy praslovanského slova *čerstvý*. Význam "čulý, svižný" poznajú západoslovanské jazyky, bulharčina a slovinčina, význam "pevný, tvrdý" (frekventovaný najmä pri označovaní dávnejšie upečeného chleba) je doložený v ruštine, ukrajinčine a v poľštine (veľkopolská lexéma *czerstwy* má však aj význam "upečený pred krátkym časom").

5.2. Na celom území Slovenska známa lexéma *chudoba* (vo východoslovenských dialektoch býva aj hlásková podoba *hudoba*) má v SSN vyčlenených päť významov. Heslo *chudoba* (dokladovú časť uvádzame výberovo) má takúto podobu: 1. csl – nemajetnosť, nedostatok, bieda: *Mi zme boľi doma traja brat'ia, chudoba, psota v dome* (V. Lom, Modrý Kameň); *Chudoba taka, čo aňi – aňi post'ele, aňi stola, aňi hmca, ňiš som tam ňevideľ* (Riečnica, Kysucké N. Mesto); *Tam u ňih veľka chudoba* (Dlhá Lúka, Bardejov) 2. csl hromad. – nemajetná, chudobná vrstva obyvateľstva: *Tu je moc chudobi* (Mošovce, Martin); *Viečinu tam chudoba býva* (Kunov, Se-

nica); *Bula psota, o chudobu še ňestaraľi* (Fintice, Prešov) 3. zried. – kapustovitá rastlina, bot. *chudôbka* (Draba); *chudoba* (Sotina, Malacky) 4. vsl – majetok všeobecne: *Dobre še vidala, tam hudobi!* (Kľčov, Levoča); *Teraz už maž dom a hudobi dosc, statek, koňe i peňeži, ta gazduj sebe* (Bertotovec, Prešov); *Prišol o šicku chudobu* (Studeneec, Levoča); *Ta vera vecej ten bi-tang ňekradnul ľudom jich chudobu* (Niž. Šebastová, Prešov) 5. vsl – dobytok: *Idu karnic chudobu* (Dl. Lúka, Bardejov); *chudoba* (Richvald, Bardejov).

5.2.1. Zemepisný kvalifikátor *csl* použitý vo výklade 1. a 2. významu slova *chudoba* v koncepte SSN naznačuje, že tieto dva významy sú známe na celom území Slovenska. Doklady v kartotéke slovníka však dokazujú, že vo východoslovenských nárečiach sú tieto významy zriedkavé a nové. (Zemepisný kvalifikátor by bolo možné spresniť.) 5. význam (t. j. "dobytok, statok"), ktorý je doložený najmä v šarišských nárečiach, korešponduje s významom "majetok" (vlastníctvo dobytku ako istý atribút a výraz majetnosti) známym vo východoslovenských nárečiach. Podobne možno interpretovať aj ďalší význam slova *chudoba* známy vo východoslovenských nárečiach, a to význam "obilie", doložený napr. v Cejkove, okr. Trebišov.

5.2.2. Opozitný význam "majetok, imanie" iná aj zdrobnená podoba *chudôbka*, ktorá sa v SSN prihniezdzuva k heslu *chudoba*: *Každ'i še stara o svoju chudopku* (Studeneec, Levoča); *Ozdaj mi zavidiš totu moju bidnu chudopku?* (Prešov). Je to expresívny výraz. Ostatné odvodené slová (*chudobný, chudobniet, chudobina*) majú v kartotékach SSN doložený už len význam "bieda, nedostatok".

5.3. Medzijazykovú enantiosémiu možno ilustrovať na lexéme *voňať*. Vo východoslovanských jazykoch *voňať* znamená "vydávať nepríjemný zápach, zapáchať", kým v češtine a v spisovnej slovenčine má sloveso *vonieť/voňať* protikladný (opozitný) význam, a to "vydávať, šíriť príjemnú vôňu". V slovenských nárečiach sa zasa polarizovali významy jeho (spisovného) antonyma, t. j. slovesa *páchnuť*. Popri 1. význame "vydávať charakteristický (obyč. nepríjemný) pach" (tak najmä o veciach), napr. *Vino páchne sudom* (Bošáca, Trenčín); *Boľi aj menšie krpki, čo sa choďilo po medokiš a po t'eplicu, ta páchne vajcom* (Sliače, Ružomberok); *Sut páchne octom* (St. Hory, Banská Bystrica), je v zásade na rovnakom zemepisnom areáli (t. j. na strednej a západnej časti Slovenska) doložený aj 2. význam "vydávať nepríjemný pach, smrdieť, zapáchať" (najmä o ľuďoch alebo zvieratách): *Fuj, ist'e sa ňeumej pol roka, veľmi páchne* (Návojevce, Topoľčany); *Páchne ot strebanice* (Lukáčovce, Hlohovec); *Pobitiľ ňemci začali páchnuť* (Bánovce nad Bebravou); *Strašne páchlo to meso* (Bobrovec, Lipt. Mikuláš) a i. Vo

východoslovenských nárečiach má sloveso *páchnuť* (v príslušných hláskových variantoch) kontrárny (kontrastný) význam, a to 3. "vydávať príjemnú vôňu, voňať" (najmä o kvetoch): *Pahajce tote kvetki, jak šumne pahnu!* (Spiš. Štvrtok, Levoča); *Tak šumne pachna tote kvitki* (Dl. Lúka, Bardejov); *Naj-krajše pachnu ľelije* (Ratvaj, Sabinov) a pod. Rovnako je to aj v ruštine, teda je tu podobný stav ako pri slovách *vôňa, voňať*.

5.3.1. Rovnaké areály výskytu enantiosémie má aj podst. meno *pach* (na lexikálnu vnútroslavnú antonymiu tohto slova v spisovnom jazyku upozor-nila v citovanej štúdii M. Pisárčiková) i príd. meno *páchnuci* (vo východo-slovenských nárečiach v príslušných hláskových a slovotvorných variantoch). "Záporné" významy slova *páchnuci* sú známejšie, a preto na tomto mieste uvádzame iba doklady z východného Slovenska s významom "voňavý": *Al'e ňihda take kolače pahnuce ňebuľi, jak v pekarňiku* (Nemešany, Levoča); *Lipa ma taki pachňaci kvet / Pokrop še s pachňacu votku* (obidva doklady z Dl. Lúky, Bardejov); *Umiva še s pachnucim midlom* (Žakarovce, Gelni-ca); *pahnuce koreňe* (Studenec, Levoča) a i.

5.4. Najbližší rodový pojem pojmov *prieľbina* a *vyvýšenina* je určený príznakom "terénny útvar nezodpovedajúci úrovni okolitého povrchu". Po-dobne možno určiť rodový pojem aj pri dvojici pojmov *priekopa* – *násyp*. Dvojice slov vzťahujúce sa na tieto pojmy sú v antonymnom vzťahu. Náre-čový materiál poskytuje aj v tomto prípade doklady na vnútroslavnú lexikál-nu antonymiu; prítomnosť enantiosémie možno dokumentovať na polárnych významoch slova *šanec/šianec*.

5.4.1. Lexémou *šanec/šianec* sa označuje ľudskou činnosťou (t. j. ume-lo) vyhlbený útvar (priekopa, výkop, zákop) i vyvýšený útvar, ktorý pôvodne vznikol z materiálu získaného pri hľbení (tohto) výkopu (jamy). Význam "vyhlbenina" ilustrujú napr. tieto nárečové doklady: *Dvá chlapi pet' šiancov vikopal'i* (Plášťovce, Krupina); *Koňe pekne tajšli do šianca aj z vozom* (Tek. Breznica, Nová Baňa); *Tri dñi zme f tej najtukšej zime f šancoh ľežali* (Dol. Lehota, Dol. Kubín); *Víbral še šaňedz na meter a žem še prevracala* (Trnava pri Laborci, Sobrance); *Ostal u šancu ľežec* (Brezina, Trebišov); *Popri draže z obidvoch stranoch jest šaňec* (Hradisko, Prešov) a i. Opozitný význam "násyp, val, hrádza" možno doložiť v týchto kontextoch: *Hliničaňi šiancom chráňili lúke pred záplavami* (Hliník n. Hronom, Nová Baňa); *Ešče biyo ščascí, že máme okouo Moravi postavení šanec* (Záhorská Ves, Brati-slava) a i. V kartotéke sú aj ďalšie doklady na výskyt lexémy *šanec/šianec*. Pomenúvajú sa ňou rozličné útvary, tvarom pripomínajúce násyp, napr. kopa hnoj, repných listov (pokrytých vrstvou zeme), obilia atď.: *Hnoj sa zhadzuje ve vinohrade do šancov* (Trakovice, Hlohovec); *Mačini sa ukladali*

na humnách do šancov (tá istá lokalita); *Jag budzeme mac pri prilaze visoki šaňec zama, ta potim ho začňeme mľinkovac* (Spiš. Štvrtok, Levoča); *Mám tam šanec kabaní* (Hlboké, Senica); *šiaňec* (Lutila, Kremnica) – do dlhého radu zhrabané seno.

5.4.2. Jazykovozezemepisná situácia (výskyt opozitných významov) slova *šanec/šianec* sa odlišuje od výskytu jednotlivých izosém lexém *čerstvý, chudoba* i *páchnuť*. Opozitné významy sú (sporadicky) doložené vo všetkých troch hlavných slovenských nárečových areáloch.

6. Celonárodný nárečový slovník zaregistruje a spracuje lexiku z rozlič-ných nárečových areálov; to prináša výrazné a neopakovateľné špecifiká, ktorými sa takéto dielo odlišuje od iných inventarizácií lexiky národného jazyka. Prítomnosť jazykovozezemepisného diferencujúceho činiteľa determi-nuje aj teoretické a praktické riešenie otázok základných sémantických kategórií, medzi ktoré patrí aj antonymia. Analýza niekoľkých prípadov vnútroslavnej antonymie na nárečovom materiáli ukázala, že enantiosémia je tu produktívnejšia než v spisovnom jazyku. Významové protiklady v hra-niciach nárečových lexém sú výsledkom historického vývinu slov a nepretrži-tého pohybu či dynamiky v slovnej zásobe. Vnútroslavnú antonymiu necha-ktizuje vždy iba "čistá" absolútna kontrastnosť (polárnosť) významov, ale mnohoaspektová projekcia logického základu antonymie, t. j. komple-mentárneho vzťahu pojmov.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, Bratislava

LITERATÚRA

- BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 216 s.
DOLNÍK, J.: Antonymy z logického a lingvistického hľadiska. Slovenská reč. 53, 1988, s. 83–93.
FERENČIKOVÁ, A.: Významová členitosť výrazových prostriedkov a geografické hľadisko. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 292–295.
FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985, s. 129–132.
KOSOVSKIJ, B. J.: Obščee jazykoznanije. Minsk, Vyšejšaja škola 1974. 272 s.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 3. vyd. Praha, Academia 1971. 868 s.
NOVIKOV, L. A.: Antonimija v russkom jazyke. Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1973. 290 s.
PISÁRČIKOVÁ, M.: Vnútroslavná antonymia. In: Jazykovedné štúdie. 15. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 213–218.
RIPKA, I. a kol.: Výskum a opis nárečovej lexiky. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 271–278.
RIPKA, I.: O niektorých špecifikách koncepcie celonárodného nárečového slovníka. (Zborník z bulharsko-slovenskej dialektologickej konferencie v sept. 1987 v Sofii; v tlači). Slovník slovenských nárečí. I. (písmená A – K). Rukopis diela.

Rozloženie slovotvorných prípon, ktorými sa odvodzujú prídavné mená od podstatných mien ženského rodu prevzatých z gréčtiny alebo latinčiny a zakončených na -ia, nie je dost' jednoznačné. Používajú sa tu prípony -ský, -ný, -ový a -ický, resp. aj -ívny a -álny/-onálny. V posledných dvoch prípadoch treba riešiť otázku, či ide o domácu príponu -ný, ktorá sa pripája na rozšírený základ -ív, -ál, resp. až -onál napr. v typoch *agres-ívny*, *konfes-ion-álny*. Analogicky s prípadmi ako *revolúcia* – *revolučný*, *akvizícia* – *akvizitný* by sa aj tu malo hovoriť o prípone -ný a tvary *agresív-*, *konfessionál-* pokladať za základové slová, resp. za slovotvorné základy (kmene).

Nedoriešená je aj otázka, či v slovách na -ia je toto -ia ako celok slovotvornou príponou, resp. zložkou rozšírených prípon typu -ácia, -ícia, -úcia. Fakt je, že pri odvodzovaní toto -ia odpadá ako celok a ku kmeňu sa pripájajú potrebné slovotvorné prípony. Na druhej strane sa však k niektorým (najmä neodvodeným) slovám na -ia pripája slovotvorná prípona -ový tak, že sa "obnažuje" kmeň zakončený na -i: porov. *hernia* – *herniový*. Takýto kmeň možno vyčleniť aj pred príponou -ný, pravda, rozšírený o interfigované -j-: *préria* – *prerijný*, *misia* – *misijný*. Aj pred pádovými príponami sa vyčleňuje kmeň zakončený na -i: *heñi-a*, *hemi-l*, *hemi-ách*. Pri úvahách o tvorení slov je výhodnejšie počítať so základom (kmeňom) zakončeným na -i než predpokladať varianty prípon v podobe -iový alebo -ijný (v prípadoch ako *sép-ia* – *sép-iový*, *penz-ia* – *penz-ijný*).

Príponou -ský sa tvoria vzťahové prídavné mená k zemepisným názvom zakončeným na -ia: *Brazília* – *brazílsky*, *Kalifornia* – *kalifornský*, *Tesália* – *tesálsky*. Ak je základ zakončený na skupinu spoluhlások, pripája sa prípona -ský prostredníctvom interfixu -j-: *Alexandria* – *alexandrijský*, *Kolumbia* – *kolumbijský*, podobne pri zakončení -ria: *Libéria* – *libérijský*, *Victoria* – *victorijský*, *Nigéria* – *nigérijský* (tu azda aj na rozlíšenie od *Niger* – *nigerský*). Pravidelne sa používa interfix -j- pri odvodzovaní od dvojslabičných slov na -ia (resp. od jednoslabičných základov): *Ázia* – *ázijský*, *Istria* – *istrijský*, *Gambia* – *gambijský*, *Sofia* – *sofijský*. Výnimku tvorí *Sýrsky* od *Sýria*. (Takto sa tvoria prídavné mená aj od zemepisných názvov zakončených na -i: *Bali* – *balijský*, *Mali* – *malijský*, *Capri* – *caprijský*, *Nancy* – *nancyjský*, *Malawi* – *malawijský*, *Burundi* – *burundijský* popri *burundský*, *Zambezi* – *zambezijský* popri *zambežský*. Od niektorých viacslabých názvov zakončených na -i sa interfix nepoužíva: *Batumi* – *batumský*, *Nairobi*

– *nairobský*, *Karáči* – *karáčsky*). V Dodatkoch v Slovníku slovenského jazyka 6 (1968) sa uvádzajú podoby *Bolívia* – *bolívijský*, *Nikózia* – *nikózijský*, *Pretória* – *pretórijský*, ale aj *Campania* – *campanijský*, *Tanzánia* – *tanzánijský*; od *Monrovia* je dvojtvár *monrovijský* i *monrovský*. Teoreticky by však obstáli aj podoby *bolívsy*, *nikózsky*, *pretórsy*, *tanzánsy* najmä pri porovnaní s *Brazília* – *brazílsky*, *Tesália* – *tesálsky*.

Rozloženie prípon -ový a -ný do istej miery sleduje pravidlo, že prídavné mená na -ový sú čisto vzťahové, kým prídavnými menami na -ný sa vyjadruje vlastnosť alebo dejovosť (výstupový – výstupný). V dvojici *akciový* – *akčný* je významový rozdiel už v základových slovách: *akcia* – *akciový* má význam "účasť – účastinový", kým *akcia* – *akčný* má dejový význam. Vcelku sa však od prevzatých slov na -ia tvoria prídavné mená príponou -ný bez takéhoto významového rozlišovania, napr. *konfigurácia* – *konfiguračný*, *akomodácia* – *akomodačný*, *revolúcia* – *revolučný*, *petícia* – *petičný*, *funkcia* – *funkčný*, *sekcia* – *sekový* (pred príponou -ný tu nastáva alternácia c/č).

Osobitné miesto majú slová, v ktorých pred koncovým -ia stojí spoluhláska s (za pôvodné lat. ss) alebo spoluhláska z (za pôvodné lat. s). Od takýchto podstatných mien sa pravidelne odvodzujú prídavné mená príponou -ný, resp. častejšie variantom -ny po zakončeníach na -ázia, -ézia, -ízia, -úzia: *abrázia* – *abrázny*, *adhézia* – *adhézny*, *decília* – *decízny*, *erózia* – *erózný*, *difúzia* – *difúzný*. Po zakončeníach -asia, -esia, -isia, -osia, -usia je variant -ný: *kompresia* – *kompresný*, *emisía* – *emisný*, *diskusia* – *diskusný*. Rozšírená podoba prípony je v prídavných menách *konfesia* – *konfesionálny*, *profesia* – *profesionálny* a *komisia* – *komisionálny*, hoci teoreticky by mali byť prípustné aj podoby *konfesný*, *profesný* a *komisný*.

Pravda, podoba *komisný* je už obsadená v inom význame – pôvodne "vojenský", potom aj "surový, nevľúdny". Nie je vlastne odvodená od *komisia* v dnešnom bežnom význame, ale od nemeckého výrazu *Kommiss* (napr. v spojení *zum Kommiss gehen* – ísť na vojnu, na vojenčinu; porov. aj *komisár*, *komisárík* – čierny vojenský chlieb).

Zložitejšia je situácia pri jednoslabičných základoch. Tu sa prípona -ný pripája prostredníctvom interfixu -j- (podobne ako pri prípone -ský): *misia* (resp. *misie*) – *misijný*, *penzia* – *penzijný*. Analogicky aj *konfesia* – *konfesijský* a *profesia* – *profesijný*.

Niekedy sa prípona -ný pripája prostredníctvom interfixu -ív-: *ilúzia* – *iluzívny*, *agresia* – *agresívny*, *adhézia* – *adhezívny*, *extenzia* – *extenzívny*, *rekúzia* – *rekurzívny*. Existencia dvojíc typu *abrázny* – *abrazívny*, *rekurzny*

– *rekurzívny, extenzný* – *extenzívny* však poukazuje na to, že v mnohých prípadoch možno predpokladať sufix *-ívny* s významom "majúci sklon, schopnosť".

Príponou *-ový* sa tvoria vzťahové prídavné mená k takým podstatným menám ako *hernia* – *herniový*, *pistácia* – *pistáciový*, *monštrancia* – *monštranciový*, *tercia* – *terciový*, *porcia* – *porciový*, *partia* – *partiový*, *prémia* – *prémiový*, ale aj *procesia* – *procesiový*, *fuksia* – *fuksiový*.

Prípona *-ický* sa pripája ku koreňu po odtrhnutí zakončenia na *-ia*: *filozofia* – *filozofický*, *energia* – *energický*, *utópia* – *utopický*, *mánia* – *manický*, a rovnako aj pri veľkej skupine slov na *-lógia* a *-grafia*: *lexikológia* – *lexikologický*, *analógia* – *analogický*, *lexikografia* – *lexikografický*, *epigrafia* – *epigrafický* a pod.

Známe sú tu niektoré nepravidelnosti, opreté spravidla o rozšírené kmene v gréckych a latinských slovách: *poézia* – *poetický*, *apraxia* – *apraktický*, *diplázia* – *diplastický*, *profylaxia* – *profylaktický* a pod.

Poznámka na záver:

Na pozadí načrtnutej distribúcie prípon, ktorými sa tvoria prídavné mená od prevzatých podstatných mien na *-ia*, treba upozorniť na neustálosť a neujasnenosť kritérií pri využívaní slovotvorných prípon prídavných mien k slovu *profesia*. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ) sa uvádzajú prídavné mená *profesionálny*, *profesijný* i *profesiový*, neuvádza sa *profesný*. Rešpektujú sa tu zistenia I. Masára (1974) a M. Pisárčikovej (1988). Je to prekvapujúce, lebo pri slovách rovnakého typu, t. j. *diskusia*, *emisia*, *kompresia*, *secesia*, *transmisia* (mohli by sme pridať napr. *admisia*, *degresia*, *ingresia*, *obsesia*, *perkusia*, *supresia*) sa uvádza len prídavné meno na *-ný*: *diskusný*, *emisný*, *kompresný*, *secesný*, *transmisný*. Pri *agresia* a *represia* sa uvádza len podoba *agresívny*, *represívny*, pri *komisia* a *konfesia* len *komisionálny* a *konfesionálny*, pri *depresia* aj *depresívny*, aj *depresný*. Ako vidieť z nášho výkladu tvorenia prídavných mien od prevzatých slov na *-ia*, pred ktorým je spoluhláska *s*, i zo stavu v KSSJ, podoba *profesiový* má malú oporu v systéme tvorenia prídavných mien tohto typu.

Na nie celkom pevnú pozíciu podoby *profesiový* v jazykovej praxi poukazujú aj výsledky sociolingvistického výskumu. Podľa zistení M. Nábělkovej (1991, s. 280) získala najnižšie percento odpovedí.

Stupava, Marianska 15

LITERATÚRA

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

MASÁR, I.: Profesionálna poradňa? Kultúra slova, 8, 1974, s. 277–279.

NÁBĚLKOVÁ, M.: Anketový výskum spájateľnosti rovnakokoreňových prídavných mien. Slovenská reč, 56, 1991, s. 276–287.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Má sa vravieť o profesionálnej, profesiovej, profesijnej či profesnej orientácii mládeže? In: Jazyková poradňa odpovedá, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1988, s. 132.

Slovník slovenského jazyka. 6. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 336 s.

Slovo manažment v slovenčine

JÁN KAČALA

Nové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu, ktoré vyšlo r. 1991, ako prvá z kodifikačných príručiek slovenčiny zachytáva slovo *manažment*, slovenčina ho prevzala z angličtiny. Nie je to náhoda, lebo výskyt tohto slova v rozličných podobách v slovenských textoch je v súvisi so zmenou našej politickej a spoločenskej situácie v ostatných rokoch nie zanedbateľný. Z jednej strany sa žiada povedať, že slovo *manažment* nie je v danom vecnom okruhu nijako osihotené; nie je to totiž prvé slovo s takýmto základom. Pripomeňme si, že niektoré slová príbuzné so slovom *manažment* sa v našom spisovnom jazyku vyskytujú už dávnejšie. Máme tu na mysli slová *manažér*, *manažérsky* a *manažérstvo*, ktoré po prvý raz zachytáva a kodifikuje Slovník slovenského jazyka vo svojom 2. zväzku (1960). Tento slovník na s. 91 prináša heslo *manažér* s poznámkou, že jeho staršia písomná podoba je *manager*, a v rámci tejto heslovej jednotky uvádza ďalej vzťahové prídavné meno *manažérsky* a podstatné meno *manažérstvo*. Kodifikáciu východiskovej podoby *manažér* odobruje v osobitnom príspevku v Slovenskej reči J. Sabol (1965, s. 248).

V súvisi so zverejnením informácií o prijímacom konaní na štúdium na vysoké školy v Slovenskej republike v školskom roku 1992/1993 v našej tlači v polovici januára 1992 si čitatelia mohli všimnúť, že absolventi stredných škôl na Slovensku sa môžu prihlásiť tohto roku na dve fakulty manažmentu – jedna je súčasťou bratislavskej Univerzity Komenského, druhá tvorí jednu z fakúlt Vysokej školy ekonomickej v Bratislave. Tento fakt použitia slova *manažment* v oficiálnom názve vysokoškolskej fakulty predovšetkým dáva za pravdu autorom najnovších Pravidiel slovenského pravopisu, ktorí sa rozhodli slovo *manažment* uviesť v kodifikovanej podobe v základnej

pravopisnej príručke nášho jazyka. No tento fakt aj posúva úvahy o odôvodnenosti či neodôvodnenosti slova *manažment*, resp. o jeho mieste v slovnej zásobe súčasnej spisovnej slovenčiny do trocha inej, povedali by sme, vážnejšej polohy. Otázka totiž znie takto: Značí použitie slova *manažment* v oficiálnom názve, používanom v istých dorozumievacích oblastiach na celom Slovensku, jeho definitívne presadenie sa v slovenčine? A značí to zároveň, že toto slovo prijala už aj rozhodujúca časť používateľov nášho jazyka?

Pre naše uvažovanie sú dôležité ešte niektoré ďalšie okolnosti. Prvá z nich je tá, že medzi slovami, ktoré sa z tohto vecného okruhu v slovenčine ustálili už dávnejšie, je aj výraz *manažérstvo*, ktorý je utvorený z cudzieho základu *manažér* domácou príponou *-stvo*. Slovník slovenského jazyka II vykladá význam slova *manažérstvo* takto: povolanie manažéra, obchodovanie so športovými schopnosťami alebo s umením iného. Slovo *manažérstvo* zachytáva aj najnovší Krátky slovník slovenského jazyka (2. vyd. z r. 1989, s. 190): uvádza ho v spoločnej heslovej jednotke s prídavným menom *manažérsky* a východiskovým slovom *manažér* a vykladá ho ako činnosť manažéra. Novšie slovo *manažment* je prevzaté do slovenčiny ako celok a svojím významom akoby konkurovalo slovu *manažérstvo*, lebo význam obidvoch slov je zhodný a rozdiely medzi nimi ťažko hľadajú aj odborníci.

Druhú okolnosť, na ktorú chceme v súvis so slovotvornou čeladou *manažér*, *manažérsky*, *manažérstvo*, *manažment* upozorniť, predstavuje to, že v tejto čeladi v slovenčine chýba sloveso so zodpovedajúcim významom. Nie je to síce zásadný nedostatok, ktorý by spochybňoval odôvodnenosť celej tejto prevzatej skupiny slov v slovenčine, no jednako je to činiteľ, ktorý pri rozbere postavenia týchto slov v našom jazyku nehodno obchádzať. Príslušné sloveso má napríklad nemčina (pripomíname to preto, že v nemčine sú slová *der Manager* a *das Management* prevzaté z angličtiny ako v slovenčine); je to sloveso *managen* s nemeckou výslovnosťou [mɛnɛdʒən] a s významami 1. organizovať niečo, (šikovne) dokončiť niečo a 2. obchodne sa starať o niekoho, najmä o herca, umelca, profesionálneho športovca na jeho zamestnaneckej ceste (výklad významov uvádzame podľa dvojzväzkového Príručného slovníka súčasnej nemčiny – Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, 1984, s. 755). Nemecké sloveso *managen* zjavne pochádza z anglického slovesa *to manage* [ˈmænidʒ] s významom "viesť, spravovať" a inými príbuznými významami (porov. A. Osička – I. Poldauf, 1957, s. 241).

Encyklopedické diela vydané v ostatných rokoch v Čechách uvádzajú okrem spomenutých slov so základom *manažér* aj výraz *manažérizmus* (uvá-

dzame ho v slovenskej hláskovej i pravopisnej podobe) a pri ňom sa môžeme dozvedieť aj niečo viac o jeho význame. Ilustrovaný encyklopedický slovník II (1981, s. 439) uvádza dva významy: 1. "management" a 2. teória hlásajúca stratu vplyvu kapitalistov na hospodárenie veľkých podnikov a vystriedanie veľkej buržoázie novou vládnuou triedou – manažérmi. Pre nás je dôležitý 1. význam, ktorý sa v tomto slovníku bližšie opisuje ako systém a metóda riadenia kapitalistického procesu reprodukcie na jeho rozličných úrovniach (podniku, koncernu, celého národného hospodárstva) platenými zamestnancami kapitálu. Ďalej sa v texte píše, že manažérizmus je výrazom rozdielov medzi vlastníctvom a funkciou kapitálu. Úloha manažérov vzrastá v období štátnomonopolistického kapitalizmu, keď riaditelia, vedúci technici a pod. získavajú relatívnu samostatnosť vo sfére administratívno-hospodárskeho riadenia. Hoci sa najmä vo svojich špičkách manažment rozlične prepleťá s kapitalistickým vlastníctvom, zostávajú manažéri podriadení vlastníkom kapitálu. – Ten istý text sa uvádza pri hesle *manažérizmus* aj v Malej československej encyklopédii IV (1986, s. 73). Podľa týchto výkladov možno význam slova *manažment* v krátkosti opísať ako systém a metódy riadenia hospodárskych organizácií, resp. národného hospodárstva, príp. aj ako činnosť manažéra a ako príslušný študijný odbor (na vysokej škole). A tento význam možno rovnako pripísať aj výrazu *manažérstvo*, ktorý je utvorený domácou príponou *-stvo*. To značí, že slovo *manažérstvo*, ktoré sme do slovenčiny prevzali už skôr, a slovo *manažment*, ktoré možno pokladať za čerstvé prevzatie, sú rovnoznačné, t. j. synonymá. Toto zistenie potvrdzujú aj typické spojenia so slovami *manažérstvo* a *manažment*, napr. *rozvíjať*, *podporovať* *manažérstvo* i *manažment*, *študovať* *manažérstvo* i *manažment*, *moderné* *manažérstvo* i *moderný* *manažment*, *špičkové* *manažérstvo* i *špičkový* *manažment*.

Z jazykových dôvodov by sme pokladali za prirodzené, keby sa v názve citovaných fakúlt slovenských vysokých škôl bol použil zdomácnенý výraz *manažérstvo*: *fakulta manažérstva*. Keďže sa tak nestalo a keďže proti novšiemu výrazu *manažment* nemožno z jazykovedného hľadiska vysloviť vážnejšie námietky, môžeme len konštatovať, že v oficiálnych názvoch dvoch bratislavských fakúlt sa zhodne použil výraz *manažment*. Istú jeho prednosť možno v súčasných podmienkach čoraz intenzívnejších kontaktov slovenských inštitúcií so svetom vidieť v tom, že ako súčasť oficiálneho názvu fakulty vysokej školy má výraz *manažment* v slovenčine rovnakú podobu ako v západných a iných jazykoch, takže z medzinárodného hľadiska je dokonca komunikatívnejší. Možno len veriť, že dostačujúco komunikatívny bude aj pre tých domácich používateľov, ktorí sa rozhodnú príslušný

odbor na fakulte manažmentu študovať. Zatiaľ je totiž slovo *manažment* – a to aj v pomere k rovnoznačnému slovu *manažérstvo* – veľkej väčšine slovenských používateľov nezrozumiteľné, resp. málo zrozumiteľné. Jeho terajšie postavenie v slovenčine možno charakterizovať ako okrajové, pričom, pravdaže, táto charakteristika neznačí odsúdenie alebo záporné posúdenie tohto slova v slovenčine. Je to úzko odborný termín, čiastočne známy z publicistických prejavov, ktorý má oporu najmä v tom, že sa v rovnakej podobe používa aj v iných európskych jazykoch. Jeho výhodou je aj to, že v slovenčine možno od neho v prípade potreby veľmi jednoducho utvoriť vzťahové prídavné meno s príponou *-ový*: *manažmentový*.

Na záver pripomíname, že slovo *manažment* sa v spisovnej slovenčine v súhlase s ostatnými slovami z toho istého základu vyslovuje i píše v zodmácnenej podobe so samohláskou *a* v prvej a druhej slabike a so spoluhláskou *ž* pred časťou *-ment*: *manažment*. Iné výslovnostné alebo písomné podoby, s ktorými sa nateraz možno na Slovensku stretnúť najmä v reklame (*menežment*, *menedžment*, *menidžment*), nie sú spisovné ani kodifikované. Kodifikácia slova *manažment* v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 zároveň pripomína, že je to podstatné meno mužského rodu, v genitíve čiže 2. páde jednotného čísla má príponu *-u* a v ostatných pádoch má tvary podľa vzoru *dub*.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, Bratislava

LITERATÚRA

- Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache in zwei Bänden. Red. G. Kempcke a kol. Berlin, Akademie – Verlag 1984. 1400 s.
Ilustrovaný encyklopedický slovník. II. Red. J. Kožešník a kol. Praha, Academia 1981. 960 s.
Informácie o prijímacom konaní na štúdium na vysoké školy v Slovenskej republike v školskom roku 1992/93. Národná obroda 14. 1. 1992, s. 9 a 14.
Krátky slovník slovenského jazyka. 2. vyd. Red. J. Kačala a M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1989. 592 s.
Malá československá encyklopedie. IV. Red. J. Říman a kol. Praha, Academia 1986. 992 s.
OSÍČKA, A. – POLDAUF, I.: Anglicko-český slovník s výslovností, přízvukem, mluvnicí, vazbami a frazeologií. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957. 520 s.
Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
SABOL, J.: Manager či manažér. Slovenská reč, 30, 1965, s. 248.
Slovník slovenského jazyka. II. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960. 648 s.

Slovenské mená machorastov

ANNA KUBINSKÁ – VOJTECH PECIAR

Vplyvom ľudskej činnosti najmä v tomto storočí vyhynuli alebo sú na ústupe mnohé druhy rastlín a živočíchov. Jednou z foriem, ktorá ukazuje stav ohrozenia rastlín a živočíchov, sú červené zoznamy a červené knihy, ktoré vedecko-popularizačnou formou informujú vedeckých pracovníkov a inštitúcie, ale aj širokú verejnosť o spôsobe záchrany či ochrany jednotlivých druhov organizmov, o ich výskyte v prírode, ich ekobiológii, ohrozenosti atď.

Problémy v súčasnom životnom prostredí prinášajú úbytok alebo dokonca úplné vymiznutie mnohých druhov rastlín. Machorasty, podobne ako aj iné nižšie rastliny, sú mimoriadne citlivé na zmeny ekologických podmienok, čo je príčina ich rýchleho ústupu.

Vzrastajúci záujem o machorasty (bioindikácia, červené knihy) prináša potrebu ustáliť slovenské názvoslovie pre túto skupinu rastlín. Predložený zoznam machorastov je z navrhovanej Červenej knihy ohrozených a vzácnych druhov ČSFR (slovenský preklad) a predstavuje len malú časť machorastov – a to väčšinou veľmi ohrozené druhy z bryoflóry nášho územia.

Slovenská bryologická nomenklatúra vychádza z prác V. Peciara (1957, 1959). Novonavrhované slovenské názvy zrevidoval Dr. I. Masár z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Za ochotnú pomoc pri tvorbe mien mu ďakujeme.

- Acaulon muticum* (Hedw.) C. Müll. – **drobnooska tupá**
Acaulon triquetrum (Spruce) C. Müll. – **drobnooska trojboká**
Aloina aloides (K. F. Schultz) Kindb. – **tučnolist aloovitý**
Aloina ambigua (B. S. G.) Limpr. – **tučnolist pochybný**
Amphidium lapponicum (Hedw.) Schimp. – **pohárovce laponský**
Anacamptodon splachnoides (Brid.) Brid. – **ozubenec ampulkovitý**
Aphanoregma patens (Hedw.) Lindb. – **mechúrovka odstávajúca**
Bryum cyclophyllum (Schwaegr.) B. S. G. – **prútnik okrúhloolistý**
Bryum marratii Hook. f. et Wils. – **prútnik Marratov**
Calliergon giganteum (Schimp.) Kindb. – **barinovec obrovský**
Campylium elodes (Lindb.) Kindb. – **zlatolist močiarny**
Campylium polygamum (B. S. G.) Lange et C. Jens. – **zlatolist mnohosnubný**

Campylopus schimperi Milde – **kriváček Schimperov**
Campylopus swartzii Schimp. – **kriváček Schwarzov**
Cephaloziella elachista (Jack.) Schiffn. – **šiškovček nežný**
Cephalozia leucantha Spruce – **šiškovček bledý**
Cephaloziella grimsulana (Jack in Gott, et Rabenh.) Lac. – **šiškovček horský**
Cephaloziella subdentata Warnst. – **šiškovček zúbkatý**
Cinclidotus danubicus Schiffn. et Baumg. – **mriežkovec dunajský**
Cinclidotus riparius (Brid.) Arnett. – **mriežkovec pobrežný**
Cladopodiella fluitans (Nees in Funck) Jörg. – **rozkonárelec plávajúci**
Crossidium squamiferum (Viv.) Jur. – **strapkovec šupinatý**
Desmatodon heimii (Hedw.) Mitt. – **spleteneček Heimov**
Discelium nudum (Dicks.) Brid. – **pupienok nahý**
Drepanocladus sendtneri (Schimp. ex H. Müll.) Warnst. – **kosáček Sendtnerov**
Dychelima falcatum (Hedw.) Myrin – **plachtíčka kosákovitá**
Encalypta brevipes Schljak. – **šišiaček krátkostopkatý**
Ephemerum cohaerens (Hedw.) Hampe – **přchavka spojená**
Eremonotus myriocarpus (Carring.) Lindb. et Pearsa. – **tatranka mnohoplodá**
Fabronia pusilla Raddi – **zubačka drobná**
Fissidens arnoldii Ruthe – **pošvatec Arnoldov**
Fissidens crassipes Wils. ex B. S. G. – **pošvatec hrubostopkatý**
Fissidens rufulus B. S. G. – **pošvatec ryšavý**
Fontinalis hypnoides Hartm. – **prameňovka rakytovitá**
Fontinalis squamosa Hedw. – **prameňovka šupinatá**
Grimmia atrata Mielichh. ex Hoppe et Hornsch. – **drobivka tmavá**
Grimmia unicolor Hook. – **drobivka jednofarebná**
Harpanthus scutatus (Web. et Mohr) Spruce – **kosierik štítovitý**
Hookeria lucens (Hedw.) Sm. – **kapucnička lesklá**
Hygrohypnum alpinum (Lindb.) Loeske – **zmáčanec alpský**
Hygrohypnum cochlearifolium (Vent.) Broth. – **zmáčanec lyžičníkovitý**
Hygrohypnum duriusculus (De Not.) Jamieson – **zmáčanec tvrdý**
Hygrohypnum molle (Hedw.) Loeske – **zmáčanec mäkký**
Hygrohypnum polare (Lindb.) Loeske – **zmáčanec severský**
Hygrohypnum smithii (Sw. ex Lijl.) Broth. – **zmáčanec Smithov**
Hygrohypnum styriacum (Limpr.) Broth. – **zmáčanec štajerský**
Hypnum pratense (Rabenh.) W. Koch ex Hartm. – **rakyt lúčny**

Jungermannia borealis Damsk. et Váňa – **trsovka severská**
Jungermannia caespiticia Lindb. – **trsovka trsnatá**
Jungermannia exsertifolia subsp. *cordifolia* (Dum.) Váňa – **trsovka srdcovitá**
Kurzia pauciflora (Dicks.) Grolle – **ostnatka chudobná**
Loeskeobryum brevirostre (Brid.) Fleisch. – **riasaník zobáčekovitý**
Lophozia ascendens (Warnst.) Schust. – **zárezovka vystúpavá**
Lophozia laxa (Lindb.) Grolle – **zárezovka nežná**
Marsupella adusta (Nees emend. Limpr.) Spruce – **mešcovka hnedastá**
Marsupella alpina (Mass. et. Carest.) H. Bern. – **mešcovka alpská**
Marsupella boeckii (Aust.) Lindb. ex Kaal. – **mešcovka Boeckova**
Marsupella condensata (Angstr.) Schiffn. – **mešcovka nahustená**
Marsupella sparsifolia (Lindb.) Dum. – **mešcovka riedkolistá**
Meesia uliginosa Hedw. – **bakuľka močiarna**
Metzgeria fruticulosa (Dicks.) Evans – **stužtička kríčekovitá**
Micromitrium tenerum (B. S. G.) Crosby – **čepček štíhly**
Neckera oligocarpa Bruch – **šupinka špicatá**
Neckera pennata Hedw. – **šupinka perovitá**
Neckera pumila Hedw. – **šupinka drobná**
Octodiceras fontanum (B. Pyl.) Lindb. – **osemzubec vodný**
Odontoschisma elongatum (Lindb.) Evans – **nátržnica predĺžená**
Orthotrichum gymnostomum Bruch ex Brid. – **bochník bezústy**
Orthotrichum tenellum Bruch ex Brid. – **bochník útlý**
Orthotrichum pallens Bruch ex Brid. – **bochník bledý**
Orthotrichum patens Bruch ex Brid. – **bochník čiaškovitý**
Orthotrichum rogeri Brid. – **bochník Rogerov**
Orthotrichum scanicum Grönv. – **bochník švédsky**
Orthotrichum stellatum Brid. – **bochník hviezdovitý**
Phascum curvicolle Hedw. – **guľoploď krivostopkatý**
Phascum floerkeanum Web. et Mohr. – **guľoploď Flörkeho**
Phascum halophilum Šmarda – **guľoploď slanomilný**
Philonotis amellii Husn. – **mokradník Arnellov**
Philonotis marchica (Hedw.) Brid. – **mokradník vznešený**
Pottia starckeana (Hedw.) C. Müll. – **zemovka Starckeho**
Pseudoleskea saviana (De Not.) Latz. – **drapuľa južná**
Pyramidula tetragona (Brid.) Brid. – **ihlanovka štvorboká**
Physcomitrium eurystomum Sendtn. – **nadutec širokoústý**
Riccia bifurca Hoffm. – **mrška vidlicovitá**

Riccia canaliculata Hoffm. – **mrška žliabkovitá**
Scapania apiculata Spruce – **korýtkovec špicatý**
Scapania crassiretis Bryhn. – **korýtkovec hrubostenný**
Scapania degenii Schiffn. ex K. Müll. – **korýtkovec Degenov**
Scapania gymnostomophila Kaal. – **korýtkovec vzácny**
Seligeria calcarea (Hedw.) B. S. G. – **drobnuška vápnomilná**
Seligeria campylopoda Lindb. – **drobnuška zakrivená**
Seligeria oelandica C. Jens. et Medel. – **drobnuška severská**
Sphagnum imbricatum Hornsch. ex Russ. – **rašelinník strecholistý**
Sphagnum obtusum Warnst. – **rašelinník tupolistý**
Sphagnum platyphyllum (Lindb. ex Braithw.) Sull. ex Warnst. – **rašelinník širokolistý**

Splachnum sphaericum Hedw. – **ampulka guľovitá**
Stylostegium caespitium (Web. et Mohr.) B. S. G. – **blindia trsovitá**
Targonia hypophylla L. – **jazyček vzácny**
Tayloria froehlichiana (Hedw.) Mitr. ex Broth. – **krkučka Fröhlichova**
Tayloria hornschuchii (Grev. et Arnott) Broth. – **krkučka Hornschuchova**
Tayloria lingulata (Dicks.) Lindb. – **krkučka jazyčkovitá**
Tayloria serrata (Hedw.) B. S. G. – **krkučka pílkatá**
Tayloria tenuis (With.) Schimp. – **krkučka tenká**
Tetralophozia setiformis (Ehrh.) Schljak. – **zhúžvanec štetinovitý**
Tetraplodon angustatus (Hedw.) B. S. G. – **zrastozub zúžený**
Tetraplodon mnioides (Hedw.) B. S. G. – **zrastozub meríkovitý**
Tortula inermis (Brid.) Mont. – **skrútenec bezbranný**
Tortula laevipila (Brid.) Schwaegr. – **skrútenec hladký**
Tortula latifolia Bruch ex Hartm. – **skrútenec širokolistý**
Tortula velenovskii Schiffn. – **skrútenec Velenovského**
Tortula virescens (De Not.) De Not. – **skrútenec zelenkastý**
Trematodon ambiguus (Hedw.) Hornsch. – **dierkavec pochybný**
Ulotia coarctata (P. Beauv.) Hammar – **brčkavec stlačený**
Ulotia drummondii (Hook. et Grev.) Brid. – **brčkavec Drummondov**
Ulotia hutchinsiae (Sm.) Hammar – **brčkavec západný**
Ulotia rehmanii Jur. – **brčkavec Rehmannov**
Weissia triumphans (De Not.) M. Hill. – **brvinka južná**

Botanický ústav SAV, Dúbravská cesta 14, Bratislava
 Prírodovedecká fakulta UK, Révova 39, Bratislava

LITERATÚRA

PECIAR, V.: Slovenská bryologická nomenklatura. Časť I. Musci. Slovenské odborné názvoslovie, 5, 1957, s. 166–174.

PECIAR, V.: Slovenská bryologická nomenklatura. Časť II. Hepaticae. Slovenské odborné názvoslovie, 7, 1959, s. 207–209.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Dvojslovné pomenovania v ľudovej terminológii

Dôležitou súčasťou nárečovej slovnéj zásoby sú dvojslovné ľudové termíny. Pomenúvajú sa nimi rozmanité reálie, a to najmä z týchto oblastí:

- rastlinstvo: *účňit iskere* – králik biely, *lúčna ruža* – žltohlav európsky, *žabacé rúže*, *žabie kvety*, *žabe očko*, *žltá gombálica* – záružlie močiarné;
- živočíšstvo: *polní, polskí, dziví zajac/zajac* – králik poľný, *stmiskoví, dziví, trávoví, polní, lúčni, zelení kuon/koňik* – kobylka;
- život na dedine, doprava: *rebrinová, drabinová, ľojtrovi, senskí vos/vuos/vus* – rebriniak;
- poľnohospodárstvo: *lúčne seno, vozná plachta*;
- tradičné zvyky: *sauátové hodi, hľadné hodi, fašaňková zábava*;
- súčasti oblečenia: *skúádané sukne, škrobené sukne*;
- názvy jedál: *kelová, zelná, kislá polieuka/poléfka* – kapustnica, *brinzové haluški, pajšlová omáčka*.

Veľmi frekventovanou zložkou dvojslovných ľudových názvov záhradných aj lúčnych kvetov je podstatné meno *ruža*. Napríklad pre záhradný kvet astru nachádzame názvy *pišná, kapucínska, jesenná, michalská ruža/rúža*. *Pivná ruža* je pivonka. Pomenovanie *kamenná ruža* sa v juhovýchodných nárečiach vzťahuje na pivonku, ale v šarišských nárečiach sa týmto pomenovaním označuje topoľovka ružová (ibiš ružový). Topoľovka ružová sa ľudovo nazýva aj *sľezova, sľeska ruža/rúža*. Slamihy, kvety, ktoré po uschnutí nemenia vzhľad ani farbu, sa v slovenských nárečiach najčastejšie nazývajú *slamenné rúže/rúže*. *Šiparova ruža* je ruža šípová.

Časť dvojslovných ľudových termínov má štylisticky bezpríznamový, neexpresívny charakter (*ľojtrovi vos, domáci chleba*), iná časť, utvorená na základe metafory, a to obvyčajne jednoduchého prirovnania, má expresívne zafarbenie. Expresivita sa uplatňuje najmä pri pomenovaniach označujúcich živú prírodu – rastlinstvo a živočíšstvo, napr. v názve šidla (vodného hmy-

zu) *hadova, had'ia, had'acá hlava, hadov pomocník, sluha, hadova matka, hadí posol*. Prirovnanie k iskrám rozosiť po lúke nachádzame napríklad v pomenovaní *účňi iskere* – králik biely.

Iným významným znakom ľudovej terminológie je čiastočná alebo úplná frazeologizácia slovného spojenia. Podľa miery frazeologizácie rozlišujeme a) lexikálne ustálené slovné spojenia s jedným frazeologizovaným komponentom – tu ide o prípady, keď jeden člen spojenia si ponecháva pôvodný význam, ale druhý člen je použitý obrazne, napr.: *suchá noška* – dary pozostávajúce zo suchých potravín, ktoré krstná matka nosila rodičom novorodenca; *čierna kuchňa* – pôvodne miestnosť, v ktorej sa varilo a bolo v nej otvorené ohnisko; *hľadné hodi, sayátové hodi* – májové hody, keď ešte niet vykrmenej hydiny a už niet mäsa zo zabíjačky; b) lexikálne ustálené slovné spojenia s obidvoma frazeologizovanými komponentmi – v tomto prípade obidva komponenty vystupujú v obraznom, prenesenom význame a spolu vytvárajú novú lexikálnu jednotku: *ribie očka, rače oči, mačacie očka, žabie, žabskuo, žabino očko* – nezábudka, *chlopske serco* – liečivá rastlina srdcovník chľupatý, *psi, baraňi, volskí jazik, volské, svinské ucho* – skorocel kopijovitý, *čierna duša* – tmavé vnútro v kmeni stromu. Využitie obrazného pomenovania na základe prirovnania je veľmi časté najmä v skupine ľudových termínov z oblasti rastlinstva a živočíšstva: listy skorocelu kopijovitého sa raz prirovnávajú k psiemu alebo voliemu jazyku, inokedy k voliemu uchu a pod.

Ak hovoríme o ľudových termínoch utvorených na základe obrazného pomenovania, treba sa ešte zmieniť o tom, že za základ pomenovania sa vyberie určitý charakteristický znak pomenúvaného objektu (*signatum rerum*, *MACHEK*, V.: Česká a slovenská jména rostlin. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1954, 366 s.), pričom môže ísť vždy o iný znak: ako sme už spomenuli, listy skorocelu kopijovitého sa raz prirovnávajú k psiemu jazyku, inokedy k voliemu uchu a pod., ale znakom slúžiacim ako základ pomenovania skorocelu môže byť aj jeho liečivý účinok, o čom svedčia názvy *hojaci listek, babe listki, bapkovi listok*, prípadne ako znak slúži sladká chuť listov – odtiaľ pomenovanie *slatki list*.

Do skupiny dvojslovných ľudových termínov utvorených na základe obrazného pomenovania možno zaradiť aj názvy rastlín svojím výzorom síce pripomínajúce plodiny konzumovateľné človekom, ale v skutočnosti na konzumovanie nevhodné. Súčasťou takýchto názvov bývajú obyčajne adjektíva *vľčí, psí, hadí, slepý, planý*, napr. *slepí, vľčí, psí, planí, d'iví mak* – mak vľčí, *vľčí bôp* – lupina biela.

Daniela Bačíková

ROZLIČNOSTI

Prevzaté prípony z hl'adiska kombinatoriky

V spisovnej slovenčine okrem prevzatých, resp. cudzích slov funguje aj niekoľko prevzatých prípon. Medzi ne rátame také prípony ako *-ia, -ik, -ika, -ista, -izmus, -id, -it, -ita, -íza, -íva, -ér, -ent, -encia* používané pri tvorení podstatných mien, príponu *-ický*, ktorou sa tvoria prídavné mená, a príponu *-izovať*, ktorou sa tvoria slovesá (z dôvodov daných témou príspevku sme tu uviedli iba prípony začínajúce sa prednou samohláskou *i, e*). O tom, že prevzaté prípony v porovnaní s prevzatými, resp. cudzími slovami treba posudzovať ako samostatný fenomén, svedčí preukazne najmä to, že sa pomocou nich tvoria aj slová z domácich základov, napr. *huslista, slovanista, polopatizmus, polopatista, polopatistický, hlasizmus, hlasista, hlasistický*.

Á. Kráľ v Pravidlách slovenskej výslovnosti (1984) venuje na s. 145–150 samostatnú pozornosť výslovnosti spoluhlások *t, d, n, l* pred cudzími príponami; osobitne uvádza početné cudzie, resp. prevzaté slová s príponami *-ik, -ík, -ický (-ícky), -ickosť, -izovať, -izmus, -ista, -ita, -ika, -id, -it, -ín, -inka (-ínka), -int, -er, -ér*, ako aj so zakončením *-es* (napr. *notes*), *-e* (napr. *finále, parte*), *-ia, -ie, -ea* a *-ium* (napr. *beštia, lapália, idea, evanjelium*). Vo všetkých takýchto slovách sa pred uvedenými príponami (aj ďalšími, napr. *-ing, -ián, -encia, -ionár, -íva, -íza*) vyslovujú tvrdé spoluhlásky *t, d, n, l*. To treba pokladať za výrazný znak cudzosti, resp. neúplného zdomácnenia týchto prípon v našom jazykovom systéme, lebo – ako je známe – domáce slovenské prípony začínajúce sa na prednú samohlásku *i, e* sa v tejto veci správajú ináč. Domáce prípony *-ík/-ik, -i, -ie, -it, -ec, -e* a ďalšie totiž práve svojou prednou samohláskou (na začiatku) spôsobujú alternáciu, t. j. striedanie spoluhlásky na konci slovo tvorného základu, na ktorý sa pripínajú. A tak sa tvrdé spoluhlásky *t, d, n, l* pred prednými samohláskami *e, i* striedajú so svojimi paralelnými mäkkými spoluhláskami *ť, ď, ň, ľ*; ukazujú to príklady typu *nevoľný – nevoľník, hriešny – hriešnik, pán – pani – panie, šľachta – šľachtic, čert – čertiť sa, prednostný – uprednostniť, veselý – rozveseliť, bohatý – obohatiť, zadubený – zadubenec, vytrvalý – vytrvalec, usilovný – usilovne, hlasitý – hlasite* atď. To značí, že na hranici morfém pri spájaní spoluhlások *t, d, n, l* s prednými samohláskami *i, e* platia také isté pravidlá ako pri spájaní vnútri morfém, napr. [šebud'e'e, d'e'i, l'ist'ini, l'e'e'l'i].

Naproti tomu pre spôsob spájania prevzatých, resp. cudzích prípon s koncovou hláskou základu slova je charakteristické, že napriek začiatkovej prednej samohláske *e, i* nespôsobujú alternáciu predchádzajúcich tvrdých spoluhlások na zodpovedajúce mäkké spoluhlásky. Spoluhlásky *t, d, n, l* zostávajú teda v odvodených slovách typu *klarinet-ista, organ-ista, symbol-ika, symbol-izovať, symbol-ický, symbol-ickosť, symbol-izmus, symbol-ista, expon-ent* a pod. tvrdé. To značí, že spájanie týchto prevzatých, resp. cudzích prípon s koncovou spoluhláskou základu prebieha podľa tých istých zákonitostí ako pri spájaní príslušných tvrdých spoluhlások s prednými samohláskami vnútri morfém prevzatých, resp. cudzích slov; samohláska teda nevyplýva na mäkkosť predchádzajúcej spoluhlásky, napr. [*dedikácia, technika, tolerancia, lilipután*]. Ako sme už spomenuli, je to výrazný signál cudzosti, resp. neúplného zdomácnenia uvedených prípon v systéme nášho spisovného jazyka. Tento jav svedčí zároveň o tom, že okrem prípadov zdomácnenia prevzatých slov (napríklad v oblasti konštituovania sa dvojhlasok a uplatňovania sa rytmického zákona v takýchto slovách, ako sme na to upozornili v samostatnom príspevku v Kultúre slova, roč. 23, 1989, s. 263–269) máme v súčasnej spisovnej slovenčine do činenia aj s prípadmi pevného zachovávaní hláskových zákonitostí pôvodného jazyka. Tým sa zároveň dosahuje zachovávanie hláskových diferencií medzi domácimi, resp. zdomácnenými slovami a prevzatými, resp. cudzími slovami.

Ján Kačala

O zdomácnovaní slova *image* v slovenčine

Slovo *image* patrí v slovnej zásobe slovenčiny k tým cudzím slovám, ktoré sa v dôsledku novej spoločenskej situácie stávajú v ostatnom čase frekventovanejšími, pričom sa rýchlo oslabuje príznak ich krajnej periférnosti. Dnes prechádzajú takýmto procesom napr. slová *konsenzus, sponzor, leasing* atď.

Slovo *image* [výsl. *imidž*] je prevzaté z angličtiny, no svoj pôvod má v latinčine (lat. *imago*). Neuvádza ho ani Slovník slovenského jazyka, ani Krátky slovník slovenského jazyka. V Slovníku cudzích slov (M. Ivanová-Šalingová – Z. Maníková, 3. vyd. 1990) sa vykladá 1. ako ekonomický termín s významom "symbol, predstava určitého výrobku, firmy", 2. ako "predstava, podoba dačoho vo všeobecnosti". V Slovníku cudzích slov sa nezachytáva

ten význam slova *image*, ktorý dnes, podľa našich pozorovaní, výrazne prevláda v textoch publicistického štýlu. Ide o jeden z významov, ktorý má toto slovo aj v angličtine a ktorý možno opísať slovami "obraz, resp. celková osobná prezentácia (napr. kandidáta na verejnosti), celkový dojem" (porov. K. Hais – B. Hodek: Velký anglicko-český slovník. II. Praha 1984, s. 1080).

Z formálneho hľadiska slovo *image* je nezdomácnené, preto si zachováva pôvodnú, z angličtiny prevzatú pravopisnú i zvukovú podobu, pričom jeho grafická podoba vzhľadom na zásady slovenského pravopisu nezodpovedá jeho prijatej výslovnosti, t. j. [*imidž*]. V Slovníku cudzích slov sa pri hesle *image* neuvádza nijaký údaj o gramatickom rode ani o skloňovaní. To, že sa rod neuvádza, je asi nedopatrenie. Rodovú príslušnosť majú bežne i nesklonné substantíva, napr. *atašé, jury, menu* a pod. Substantívum bez gramatickej kategórie rodu v slovenčine nemôže byť. Pri používaní slova *image* sa ukazuje, že v určovaní jeho rodu môže ísť o prípadné kolísanie medzi mužským a stredným rodom, a to vzhľadom na zhodné tvary týchto rodov v nepriamych pádoch rozvíjajúcich výrazov (prídavných mien, zámen), napr. *Tváriť sa dnes, že sme aktívnymi spojencami protitrackej koalície, je politický ťah na vytvorenie nového image našej armády...* (Zmena, č. 12, 1991, s. 18) – *V zlom image VPN zohrali a zohrávajú svoju úlohu najmä masmédiá.* (Slobodný piatok, 5. 4. 1991, s. 3)

Pri preberaní slova z cudzieho jazyka sa gramatické kategórie zvyčajne zachovávajú, ak je jeho zakončenie v súlade so zakončením typickým pre príslušný tvar v slovenčine. Ak je zakončenie netypické, môže nastať zmena gramatických kategórií (porov. K. Palkovič: Zmena gramatických kategórií pri prevzatých slovách. Slovenská reč, 43, 1988, s. 285). V angličtine má slovo *image* stredný rod tak ako všetky neosobné mená označujúce veci, pojmy, vlastnosti alebo zvieratá. Vo výslovnosti sa toto substantívum končí na spoluhlásku, čo je v slovenčine pri substantívach stredného rodu netypické zakončenie. Z formálneho hľadiska ide vlastne o nulový tvarotvornú príponu, ktorá je tzv. rodovo silnou príponou mužských podstatných mien. Napokon aj z významového hľadiska je tu istý dôvod pre príklon k mužskému rodu, lebo najvýstižnejšími domácimi ekvivalentmi substantíva *image* v spomenutom význame sú slová *obraz* alebo *dojem*, ktoré sú mužského rodu. S výrazom *image* sa v texte v niektorých prípadoch už aj narába ako s podstatným menom mužského rodu: *A legende svetovej opery pribudol nový image – tigrice.* (Smena na nedeľu, 26. 10. 1990, s. 5) – *Prečo majú taký mizerný image?* (Smena, 15. 5. 1991, s. 3) – *Kubánski exulanti odhadujú, že image šesťdesiatštyriročného vodcu kubánskej revolúcie v posledných rokoch prudko upadol.* (Smena, 27. 3. 1991, s. 6)

V ďalšom procese zdomáčňovania tohto slova sú možné ešte dve adaptačné zmeny. Je to jednak prispôsobenie sa pravopisnej podoby zaužívanej výslovnosti, teda toto slovo môže dostať grafickú podobu *imidž*, a jednak nadobudnutie gramatickej kategórie pádu, t. j. že substantívum *image* sa môže stať ohybným. V takomto prípade by sa skloňovalo pravidelne podľa vzoru *stroj* s výnimkou gen. sg., kde by bola náležitá prípona *-u*, pretože ide o abstraktné, t. j. nepočítateľné podstatné meno. Možno tiež vysloviť predpoklad, že obidve adaptačné zmeny budú prebiehať súčasne a vo vzájomnej závislosti. Ak by sa toto slovo začalo skloňovať, pri zachovaní pôvodnej grafickej podoby koncové *-e* označujúce vlastne mäkkosť spoluhlásky by v písme nevypadávalo ani v nepriamych pádoch: *imageu*, *imageom* (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 126). No takýto pravopis by sa pri apelatívnom podstatnom mene mohol pociťovať ako istá komplikácia. Dosiaľ sme ešte nezaznamenali použitie tohto slova v inom ako v základnom pomenovacom tvare, zaznamenali sme však jeho grafickú podobu zhodnú s prijatou výslovnosťou: *Strana či hnutie, ktoré získa imidž vnútornej nestálosti, je hodnotené ako neseriózne a neakceptovateľné*. (Slobodný piatok, 2. 8. 1991, s. 5) – *Jednoducho večer, ktorý potvrdil, že politika sa môže robiť v Bratislave, ale imidž pre ňu a jej nositeľov sa získava aj na stretnutí v Prešove...* (Národná obroda, 21. 10. 1991, s. 1)

Na záver možno poznamenať, že proces zdomáčňovania slova *image* je nezvyčajne rýchly a prebieha takmer súčasne vo významovej, gramatickej i formálnej rovine, o čom svedčia aj doklady na pravopisné podoby *imidž*. V najbližšom čase sa istotne stretneme aj s dokladmi na použitie zdomáčennej podoby v nepriamych pádoch (*imidžu*, *imidžom*). Jeho náhle zvýšená frekvencia je odrazom tendencií pomenúvať isté javy, ktoré vlastne nie sú nové, prostriedkami prevzatými z angličtiny.

Lubomír Kralčák

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

Terminologický zborník z Chorvátska

(Opća i slavenska terminološka problematika. Zagreb. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti - Razred za filološke znanosti 1987. 108 s.)

Hoci zborník má vročenie 1987, vyšiel až v roku 1991 s finančnou pomocou Samosprávnej záujmovej spoločnosti vied Chorvátskej republiky. Okrem predslovu Stepana Babića o práci Medzinárodnej komisie pre lingvistickú terminológiu, o terminologickej práci v Chorvátsku a Juhoslávii a o vedeckom seminári *O jazykových a odborných otázkach terminológie* má zborník štyri časti s týmito tematickými náplňami: všeobecná terminologická problematika, sémantika a sémantická terminológia, organizácia terminologickej práce v niektorých krajinách (presnejšie na Slovensku a v Slovinsku) a konkrétna terminologická problematika (v ktorej ide najmä o tvorbu terminologických slovníkov). V zborníku sú aj dva príspevky slovenských terminológov – *Teoretické problémy terminológie* (s. 13–16) od J. Horeckého o typoch prístupu k terminológii a o vzťahu termínu a pojmu a *Terminologická práca na Slovensku (Krátky prehľad)* od I. Masára (s. 67–73) o vývine slovenskej terminológie od matičných čias podnes. Okrem nich sú v zborníku zastúpené príspevky domácich (chorvátskych), slovinských, bulharských, ukrajinských a maďarských terminológov.

V časti *Všeobecná terminologická problematika* sú okrem spomenutého Horeckého príspevku state V. Murdarova (Sofia) *Terminoobrazuvane i slovoobrazuvane* (Termín tvorba a slovotvorba) o vzťahu terminologickej a ne-terminologickej slovnej zásoby a vplyve terminologických sústav na rozvoj slovnej zásoby a jej obohacovanie prostredníctvom využitia odborných termínov v publicistike, D. Brozovića (Zadar) *Terminologija i jezik, terminologija i narod, terminologija i znanost* o vzťahoch medzi pojmom a termínom a vplyve mimojazykových faktorov najmä vedeckého poznania a jazykového spoločenstva (národa) na tento vzťah, V. Anića (Zagreb) *Kultura književnog jezika i terminologije – u uzročno-posljedičnim odnosima* (Kultúra spisovného jazyka a terminológie v kauzálnom vzťahu) o kompatibilitate nových a prevzatých termínov s jazykovokultúrnymi princípmi chorvátčiny, ako aj kolektívny článok M. Lukendu a M. Mamića (Zagreb) *Internacionalizmi i problem determinologizacije* (v zborníku je omylom zaradený do sémantickej časti, hoci v obsahu sa uvádza vo všeobecnoterminologickej

časti), ktorý je založený na porovnaní súborov chorvátskych termínov – združených pomenovaní s komponentmi *centar*, *sistem* a *aparát* – s rovnomenovnými, ale slovotvorne inak utvorenými nemeckými termínmi, pričom sa konštatuje väčšia miera zastúpenia internacionalizmov (grécko-latinských slov) v chorvátčine.

Sémantickú časť otvára príspevok A. J. Bagmutovej (Kyjev) *Ukrajinská terminologija semantyky rečenňá* (Ukrajinská terminológia výpovednej sémantiky), ktorý uvádza sedem skupín termínov sémantiky výpovede podľa nominačného stvárnenia. Ďalšie príspevky sú od J. Dulara (Lubľana) – *Pomenoslovno izrazje v slovenščini* (Sémantická terminológia v slovinčine) o slovínizácii sémantických termínov v priebehu 20. storočia a takto vzniknutej synonymii – a A. Stamača (Zagreb) – *Semantička piramida u oblikovanju sadržaja književnoznanstvenog naziva* (Sémantická pyramída pri vypracúvaní literárnovedných termínov), v ktorom sa na príklade termínov *adaptacija* a *autor* ukazuje hierarchizácia pojmov a termínov v literárnej vede (kde väčšina termínov je nositeľom rozmanitých, často aj protirečivých významov) tak, aby mohol vzniknúť jasný pojmový systém v podobe sémantickej pyramídy.

V časti o organizácii terminologickej práce je okrem príspevku I. Mašára analogický príspevok Slovinca J. Batisa *Terminološko delo na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti* (Terminologická práca v Slovenskej akadémii vied a umení).

Medzinárodná je aj posledná časť zborníka zaoberajúca sa konkrétnou terminologickou problematikou a terminologickými slovníkmi. Je tu diachronicky zameraný príspevok E. Georgievovej (Sofia) *Rečnik na Bălgarskata gramatična terminologija* (1935–1944), historicky zameraný príspevok I. Nyomárkaya (Budapešť) *O hrvatskoj državopravnoj terminologiji u drugoj polovici XIX. stoljeća* (O chorvátskej štátprávnej terminológii v druhej polovici 19. storočia) zaoberajúci sa najmä vplyvom maďarskej terminológie na formovanie chorvátskej právnej terminológie. Súčasnostne sú orientované obidva chorvátske príspevky (V. Friščić – *O hrvatskom nazivlju u imunologiji* a H. Iveković – *Rječnik kemije i kemijske tehnologije*), ktoré zborník uzatvárajú.

Zborník možno považovať za informačný pohľad na stav terminologickej problematiky v niektorých slovanských jazykoch a jazykovedách, pričom mu nechýba ani širší slavistický záber.

Emil Pícha

Terminológia pradávej aj súčasnej činnosti človeka

(OKÁL, K.: Terminológia tkáčstva. Bratislava, Alfa 1991. 104 s.)

Stredoškolská učebnica *Terminológia tkáčstva* (ďalej TT) určená pre odborné školy je dôkazom, že terminologickú aktivitu nemusí vyvíjať iba terminologická komisia pri nejakej inštitúcii alebo pri výrobnom podniku, ale že na vypracovanie terminologického slovníka sa môže podobrať aj jednotlivec, ktorému záleží na tom, aby sa terminológia jeho odboru stabilizovala, aby vyhovovala potrebám odbornej komunikácie a v tomto prípade aj aby sa na stredných odborných školách používala rovnako.

Autor TT rozvrhol terminologický materiál do šiestich skupín, v ktorých systémovo usporiadané termíny s dekadickým číslovaním prezentujú pomenovania procesov a technologických postupov pri príprave materiálu (s. 11–49), pomenovania strojov používaných na tkanie (s. 50–77), poučenie o križovaní nití, t. j. pomenovania väzieb tkanín (s. 78–84), pomenovania tkáčskych chýb (s. 85–86) a pomenovania tkanín (s. 87 n.). Vhodným a potrebným dodatkom je abecedný register uľahčujúci hľadanie termínov v systémovo usporiadanom súbore. Pred každou skupinou je krátky vstupný text, v ktorom sa podáva všeobecná charakteristika vecného okruhu, do ktorého patria príslušné termíny.

TT obsahuje termíny z najstaršej vrstvy domácej slovnej zásoby (*útok*, *krošná*, *priadza*, *potáč*, *pradeno*, *snovanie* a i.), ďalej termíny prevzaté z iných jazykov (*aktívny konfúzor*, *pasívny konfúzor*, *lamela*) a napokon termíny vzniknuté kombináciou domácich a prevzatých slov (*teleskopická ihla*, *automatické krošná*, *žakárový stroj*). Takto rozvrstvený terminologický materiál vlastne sekundárne, nepriamo zachytáva vývin tkáčstva od jednoduchej manuálnej výroby tkaniny až po súčasnú technicky zložitú a náročnú strojovú výrobu. Z pomenovacieho hľadiska je pozoruhodné, že také prastaré termíny, ako sú *krošná*, *člnok*, *cievka* a i., sa uplatnili aj pri pomenovaní moderných tkáčskych strojov a ich súčiastok, hoci moderné stroje a ich súčiastky sa podstatne odlišujú od svojich predchodcov aj vzhľadom, aj technickými parametrami. Svedčí to jednak o úsilí zachovať terminologickú kontinuitu, jednak o nosnosti pomenovaní motivovaných funkciou pomenovaného objektu (napr. *člnok* má v prastarých aj moderných krošniach rovnakú funkciu, nebolo by teda účelné vzdať sa ho ako pomenovania tvarovo odhodnej súčiastky moderného tkáčskeho stroja).

Je prirodzené, že na pomenovanie jednotlivých pojmov sa zavádzajú spisovné podoby termínov. Autor prednostne načiera do starého domáceho

slovného fondu, preto napriek zmodernizovaniu tkáčstva ponecháva aj termíny *brdo*, *niteľnica*, *ciepky*, *obrtáčky* a i. a od starých domácich základov tvorí aj názvy nových reálií (porov. *cievka* – *cievkovnica*, *člnok* – *člnkovník*). Stabilizácii terminológie aj jazykovej kultúre v príslušnom okruhu prospieva zaznamenávanie a súčasné kvalifikovanie niektorých nevhodných, no bežne používaných termínov. V úvode sa píše, že "kurzívou sú označené termíny hovorové a nesprávne" (s. 8), no zo samého použitia kurzívy nie je vždy jasné, prečo sa istý termín označuje ako nesprávny (okrem toho sa kurzíva používa aj na označenie spisovných terminologických synonym). Napr. termín *prútové krosná* (s. 71) označený ako nesprávny je z jazykového hľadiska (a podľa našej mienky aj z pomenovacieho hľadiska) celkom správny; bez spochybňovania ho možno pokladať za synonymum termínu *ihlicové krosná*, podobne ako sa za synonymné pokladajú dvojice *vlasová osnova* – *vzorová osnova*, *orientálny koberec* – *perzský koberec* a ďalšie. Označenie kurzívou vytlačených termínov *smyčkové krosná* (s. 72), *listový stroj* (s. 59), *stav* (s. 51 aj 53), *prešľap* (s. 52) a ďalších kvalifikátorom *nespráv.* je zreteľným signálom, že v príslušnom záujmovom okruhu sa tieto termíny ako oficiálne neujali. Stalo sa to preto, lebo v slovenskej tkáčskej terminológii sa už pred dotykom s českou terminológiou ustálili iné termíny, v konkrétnych prípadoch termíny *slučkové krosná*, *niteľnicový stroj*, *krosná*, resp. *hladké krosná*, *ziva*. Vzhľadom na nedostačujúcu presnosť kvalifikátora *nespráv.* (nevedno, či ide o jazykovú, vecnú alebo inú nesprávnosť) je výhodnejšie pracovať s kvalifikátorom *spisovný* – *nespisovný* ako s kvalifikátorom *správny* – *nesprávny*, keď ide o jazykovú správnosť termínu.

Termíny sú definované klasickou definíciou, ktorú v jednotlivých prípadoch dopĺňa údaj potrebný z praktického hľadiska (porov. komplementárne údaje pri definíciách termínov *koruna*, *hladké krosná*, *pohyblivá osnovná svorka* a i.). V definíciách sú zahrnuté iba podstatné znaky potrebné na identifikáciu pojmov, preto sú stručné, dodávame aj jasné, z jazykovej a štylizáčnej stránky starostlivo vypracované. Menšia nepresnosť vkladá do definície termínu *mirlan* (niť objemovaná slučkovaním, ktorá sa tvorí stlačeným vzduchom na princípe fúkania vzduchu do tejto hodvábnjej nite, čím na jej kapilárach vznikajú nepravidelné slučky, s. 34); definícia sa mala začať spojením *h o d v á b n a objemovaná niť*, pretože iba do hodvábnjej nite sa fúka vzduch s cieľom utvoriť na niti nepravidelné slučky. V definícii termínu *velvet* (vlasový koberec hladký alebo s malým vzorom, s. 72) pôsobí rušivo inverzný slovosled a okrem toho nie je jasné, či hladký koberec je koberec bez vzorov – tak to vychodí z definície termínu *velvet* –, keďže

TT definíciu termínu *hladký koberec* neuvádza. Ide teda o nedodržanie zásady, že v definícii možno použiť iba známe, resp. na inom mieste príručky definované termíny.

TT vychádza ako prvé vydanie učebnice pre odborné školy, na ktorých sa vyučuje textilná technológia, textilná výroba a odbor tkáč. Pomocou nej si absolvent školy osvojí spoľahlivú terminológiu vyhovujúcu hlavným princípom jazykovej aj terminologickej kultúry. Pravdaže, TT môže mať aj širšie uplatnenie povedzme v redakciách časopisov, predovšetkým módnych časopisov pre ženy. Tam môže zohrať pozitívnu úlohu v zjednocovaní názvov rozličných väzieb tkanín, ale najmä v používaní názvov tkanín, ktoré je v časopisoch rozkolísané. TT totiž kodifikuje niekoľko desiatok názvov tkanín a to nie je zanedbateľná pomoc a položka pri zvyšovaní jazykovej úrovne časopisov pre ženy.

Ivan Masár

Netradičná terminologická príručka

(ŠIMON, F.: Latinská lekárska terminológia. Martin, Osveta 1990. 184 s.)

Keď sa vysloví spojenie *matematická terminológia*, *jazykovedná terminológia*, *právnická terminológia* ap., rozumie sa ním súbor termínov z príslušného odboru. Ak je tento súbor spracovaný v samostatnej terminologickej pomôcke – v terminologickom slovníku alebo v čiastkovom súpise –, používateľ od nej očakáva, že mu poskytne požadovanú informáciu povedzme o termínoch *rovnica*, *diferenciálna rovnica*, *veta*, *pád*, *trestný čin*, *rozhodnutie súdu*, *rozvod*. Najčastejšie požadovanou informáciou býva odpoveď na otázku *Čo je to?* Definícia termínu uvedená v terminologickom slovníku je spravidla dostačujúcou odpoveďou aj informáciou. *Latinská lekárska terminológia* (ďalej LLT) však tento informačný rámec viditeľne a zámerne presahuje. Jej používateľ sa z nej dozvie nielen to, čo je napr. *anthracosis* (zaprášenie pľúc uhoľným prachom), *hypaesthesia* (znížená citlivosť na stimuláciu), *neuritis* (zápal nervu), lež aj dačo navyše. To navyše okrem iného predstavuje – obrazne povedané – anatómia lekárskej terminológie; povedané neobrazným metajazykom jazykovedy, LLT poskytuje veľa informácií o jazykovej štruktúre lekárskeho termínu.

LLT teda nie je tradičným terminologickým slovníkom, hoci sám názov publikácie vnucuje práve takúto predstavu. Jej celkovú koncepciu podstatne odchodnú od bežných terminologických slovníkov v rozhodujúcej miere ovplyvnilo jej určenie (určená je najmä študentom lekárskeho fakult).

S ohľadom naň okrem súboru základných termínov usporiadaných podľa vecných okruhov a kritérií (choroba, bolesť, smrť, zápal, uzdravenie atď.) obsahuje prehľad o vývine a súčasnom stave latinskej a slovenskej lekárskej terminológie, gramatické minimum z latinského jazyka, prehľadné poučenie o štruktúre a tvorení termínov a v rámci neho prehľad najčastejších termínov a najfrekventovanejších prvkov, z ktorých sú latinské termíny utvorené. Aj takto náznakovo načrtnutý obsah ukazuje, že LLT je vlastne propedeutickou príručkou – úvodom do štúdia a poznávania vlastností latinskej lekárskej terminológie a súbežne s tým aj osobitným úvodom do štúdia medicíny.

Poznávanie terminológie LLT sprostredkúva nielen pomocou súpisu terminologických položiek, ale aj tým, že v zhode s teóriou terminológie predstavuje termín všeobecne ako "pomenovanie pojmu v systéme pojmov určitého vedného odboru" (s. 19) a že v nadväznosti na domácu tradíciu a v čiastočnej zhode s ňou pripomína požiadavky, ktoré sa kladú na termín (tamže). Iba o čiastočnú zhodu ide preto, lebo požadované vlastnosti termínov podáva v inom poradí, ako sa podávajú v prácach o slovenskej terminológii: v LLT sa na prvé miesto kladie jednoznačnosť a presnosť, na tretie miesto systémovosť a mimo poradia, no so zdôraznením dôležitosti sa uvádza motivačná zreteľnosť. V základných prácach o slovenskej terminológii sa prvoradá dôležitosť prisudzuje práve motivačnej zreteľnosti (zaiste preto, že je predpokladom jednoznačnosti a presnosti – mimochodom novšie sa táto vlastnosť termínu pomenúva jednoslovným termínom *motivovanosť*) a hneď za ňou systémovosti. Ako osobitnú požiadavku LLT vytyčuje významovú autonómnosť termínu, ktorú však implicitne obsahuje už požiadavka jednoznačnosti a presnosti. Opäť iba mimochodom treba pripomenúť, že novšie sa termín *nosnosť* (5. požiadavka na termín) nahrádza termínom *derivatívnosť*. Napriek uvedeným odchýlkam zaradenie poučenia o požiadavkách, ktoré sa kladú na termín, je užitočné, lebo ukazuje termín ako jazykový prostriedok s istými nevyhnutnými vlastnosťami potrebnými v odbornej komunikácii. Okrem toho upevňuje myšlienku, že zavedenie dobrého termínu je nemysliteľné bez predchádzajúcej terminologickej práce.

V konkrétnej terminologickej práci môže byť užitočným pomocníkom samostatná kapitola o štruktúre a tvorbe termínov. Preberajú sa v nej základné typy termínov – jednoslovné (v ich rámci neodvodené, odvodené a zložené termíny) a viacslovné termíny. Na prvý pohľad sa takéto triedenie môže javiť ako čisto empirické, no spôsob opisu jednotlivých javov a použitá terminológia svedčí o priamej nadväznosti na lexikologickú (slovo-tvornú) teóriu a literatúru. S prihliadnutím na stupeň pripravenosti (častejšie hádam úplnej nepripravenosti) adeptov štúdia na lekárske fakultách na prijímanie latinskej terminológie možno konštatovať, že do tejto kapitoly dobre zapadá výklad o jednotlivých slovtvorných prostriedkoch: podrobne sa uvádzajú predpony, prípony a najčastejšie odvodenie

základy. Nikde nechýba opis ich významu, vždy podopretý inštruktívnym príkladom a niekedy v záujme väčšej názornosti aj tzv. doslovným prekladom.

V súvislosti s touto kapitolou treba oceniť, že potrebám jazykovej kultúry v okruhu zdravotníctva vychádza LLT v ústrety poučením o adaptácii latinských termínov do slovenčiny. Keďže sa v preberajúcom jazyku najväčšie adaptačné zmeny uskutočňujú v koncovej časti slova, LLT celkom logicky zaznamenáva latinsko-grécke prípony substantív a adjektív ako terminologicky najviac zaťažených slovných druhov a ukazuje, ako sa adaptujú do slovenčiny, napr. lat. *-isatio* (fluorisatio) = slov. *-izácia* (fluorizácia), lat. *-alis* (lateralis) = slov. *-álny* (laterálny). Žiada sa doplniť príklady na niektoré adjektívne prípony (*-aris*, *-ilis*, *-oideus*) a upozorniť, že do príkladu na substantívnu príponu *-oma* vložila drobná chyba – poslovenčená podoba tejto prípony sa uvádza bez kvantity ako *-om*, ale v príklade *karcinóm* sa dĺžka zaznamenáva (s. 65).

Okrem vymedzenia základných termínov či opisu štruktúry termínov sa v niektorých prípadoch uvádza krátky prierez vývinu významu konkrétneho termínu (porov. napr. termín *zápal*, s. 151), údaj, z ktorého obdobia a odkiaľ pochádza termín (porov. termíny pomenávajúce vzhľad alebo formu krvácania, s. 148–149) a iné komplementárne údaje poukazujúce na dynamiku lekárskej terminológie a prehlbujúce poznatky o nej. Obsah LLT dopĺňa súbor frekventovaných farmaceutických výrazov a ich skratiek, osviežujúcim prídavkom sú latinské citácie a sentencie dodávajúce príručke osobitný kultúrny rozmer. Pravda, výber sa mal orientovať len na oblasť zdravia, liečby ap.

Obsahovo pestrá a materiálovo nasýtená terminologická príručka zaručuje, že poslucháč lekárskej fakulty dostane primerané poučenie o základoch teórie terminológie a o terminológii študovaného odboru vrátane terminologickej a jazykovej kultúry. Podobné príručky by mali mať poslucháči všetkých vysokých škôl, aby sa osobitne oboznámili aj s vlastnosťami terminológie študovaného odboru. LLT môže byť aspoň povzbudením na ich vypracovanie, keď už so zreteľom na špecifickosť lekárskej terminológie nemôže byť vo všetkom aj vzorom.

Ivan Masár

Ks

Zborník o poľnohospodárskych tradíciách vojvodinských Slovákov

(Poľnohospodárske tradície vojvodinských Slovákov. Red. M. Krivák. Nový Sad, Spolok vojvodinských slovakistov, Obzor 1990. 304 s.)

Vojvodinskí Slováci si už dávnejšie uvedomili, že prekonávať problémy prítomnosti a plánovať budúcnosť sa vonkoncom nedá bez dôkladného poznania vlastnej minulosti. Preto sa sústavne venujú výskumu života slovenskej národnosti vo Vojvodine, a to z najrozmanitejších hľadísk. Doteraz, pravdaže, prevažoval záujem o duchovné, kultúrne dejiny: literatúru, históriu, divadlo, školstvo, významné osobnosti atď. Najnovšie sa pozornosť obracia aj na dejiny hmotnej kultúry. Dôkazom toho je reprezentatívny zborník *Poľnohospodárske tradície vojvodinských Slovákov*. Zahŕňa súbor prác z medzinárodného sympózia v Novom Sade a v Petrovci konanom 18. a 19. novembra 1988.

Zdalo by sa, že problémy poľnohospodárstva sú dosť vzdialené od jazykovedy, ale taký by mohol byť iba povrchný pohľad na vec. Tematické rozptálie zborníka ukazuje, že čitateľ môže nadobudnúť veľmi široký rozhľad o histórii slovenskej národnosti vo Vojvodine, a to od jej príchodu na Dolnú zem až podnes. Dejiny poľnohospodárstva sa totiž celých 250 rokov tesne prepletajú s dejinami, kultúrou i jazykom dolnozemskej Slovákov.

Ako sme naznačili, príspevky majú v zborníku mozaikový ráz: vždy z inej strany osvetľujú danú problematiku, a tak napokon v historickom priereze utvárajú celostný obraz o najpodstatnejšej zložke života vojvodinských Slovákov – o poľnohospodárstve. Príspevky sú zoradené voľne, no aj tak možno zreteľne vnímať niekoľko vyhranených tematických okruhov. Autori, predovšetkým domáci Slováci, ale aj srbskí odborníci a experti zo Slovenska, osvetľujú historické pozadie príchodu Slovákov na Dolnú zem, rozoberajú úroveň a charakter poľnohospodárskeho obrábania pôdy, objasňujú otázky družstevníctva, agrárnych reforiem, venujú sa konkrétnym problémom živočíšnej a rastlinnej výroby – najmä pestovaniu chmeľu, ciroku, konopí a tabaku –, ďalej chovu dobytka, chovu koní na športové ciele atď.

Zaujímavé sú portréty osobností, ktoré sa mimoriadne zaslúžili o rozvoj poľnohospodárstva (Samuel Tešedík, Albert Martiš, Michal Husár). Posledný okruh je akoby z poľnohospodárstva iba odvodený, ale dotýka sa ho veľmi podstatne: tri príspevky sa venujú čisto jazykovej problematike, ďalšie sa venujú literatúre a výtvarnému umeniu s dedinskou tematikou (napr. svetonámennému insitnému umeniu kovačických maliarov), iné publicistike (novi-

nám a rozhlasu), ktorá zohráva úlohu významného prostriedku na pestovanie poľnohospodárskych tradícií. Osobitne zaujme bibliografické spracovanie knižnej poľnohospodárskej produkcie za roky 1918–1988. Autor Vítázoslav Hronec odhaduje celkovú knižnú produkciu za uvedených 70 rokov na 2000 kníh, z čoho sa uvádza 58 knižiek s poľnohospodárskou tematikou. Autor ich všetky predstavuje s úplnými bibliografickými údajmi.

Je celkom prirodzené, že z celej tematickej pestrosti nás osobitne zaujíma jazyková problematika. Daniel Dudok referuje o výskume slovnej zásoby slovenských nárečí. V tomto výskume sa pozornosť sústreďuje najmä na terminologickú oblasť, ktorá v dôsledku spoločenských zmien dnes zaniká najrýchlejšie. Ide o terminológiu najcharakteristickejších poľnohospodárskych činností, ako je terminológia pestovania konopí, ciroku, chmeliarstva, vinohradníctva, ovocinárstva, včelárstva, záhradníctva. Skúma sa i terminológia, ktorá s tradičným poľnohospodárskym životom súvisí: oblasť ľudových remesiel, obliekania, zvykov, priprav tradičných jedál, povier atď. Cieľom takto široko založeného výskumu je vypracovanie *Atlasu slovenských nárečí*, ďalej špeciálnych (terminologických) slovníkov, ako aj všeobecného slovníka slovenských nárečí. Východiskovú bázu predstavuje asi 40 obcí so súvislým slovenským osídlením. Realizácia tejto úlohy má nepochybne veľký význam nielen pre túto oddelenú časť nášho národa, ale aj pre výskum kultúry Slovákov vôbec.

Jazykový aspekt hospodárskeho rozvoja si všíma Mária Myjavcová. Autorka, ktorá sa už dlhšie zaoberá sociolingvistickým výskumom vo vojvodinskom prostredí, predkladá výsledky svojho bádania o charaktere a fungovaní spisovného jazyka. Vychádza z pojmu jazyková situácia, ktorú vo vojvodinskom spočenstve vyznačuje najviac to, že má enklávny charakter. Tento najzávažnejší sociálny činiteľ ovplyvňuje všetky ostatné. Odlúčenosť od materského jazykového spočenstva má základný význam i v ďalšom jazykovom vývine. Úlohu tu zohráva aj značná rozptýlenosť etnického spočenstva, keď slovenský jazyk je v nepretrajnom kontakte s dominantným srbským jazykom. Pre členov celého spočenstva je príznačný bilingvizmus. Upevňovanie dvojjažčnosti, procesy urbanizácie, vplyvy vedecko-technického pokroku, no najmä premeny pôvodného roľníckeho charakteru spočenosti majú za následok značnú interferenciu slovenčiny so srbským jazykom. Autorka ukazuje, ako sa tieto vplyvy prejavujú v nárečiach a na druhej strane v spisovnom jazyku. Konštatuje, že v dnešnej veľmi zmenenej hospodárskej situácii, keď sa najmä nárečia výrazne deštruuju, integrujúcu úlohu by mal stále výraznejšie preberať spisovný jazyk. Žiada sa však zaistiť systematickejšiu starostlivosť o jeho opatrovanie a kultivovanie.

Pozoruhodným príspevkom obohacuje zborník Miroslav Dudok. Predkladá v ňom menej známu prácu sriemského lekára Bartolomeja Godru *Monografie von Syrmien* (1873). Táto práca napísaná po nemecky prináša botanický opis 210 druhov sriemskych rastlín (aj so slovenskými názvami) a čo je pre jazykovedu najdôležitejšie, obsahuje aj abecedne usporiadaný latinsko-nemecko-srbsko alebo chorvátsko-česko-slovensko-maďarsko-francúzsko-taliansko-anglický botanický slovník. Jazykový materiál Godrovej monografie predstavuje cenný prínos nielen do vojvodinskej slovakistiky, ale do dejín slovenskej jazykovedy vôbec a osobitne do dejín botanickej terminológie. Pri tvorení názvov Godru uplatňoval popri živom slovenskom úze (martinský úzus) aj skúsenosti ľudového názvoslovie z geneticky príbuzných jazykov, predovšetkým zo srbského a chorvátskeho jazyka. Inak mu ako zdroje slúžili predovšetkým ľudové názvy, kalkovanie a napokon regionálne názvy z vojvodinského prostredia. Bartolomeja Godru právom možno zaradiť medzi významných slovenských botanikov 19. storočia. Pre jazykovedu má jeho dielo osobitný význam z hľadiska terminológie.

Po prečítaní zborníka *Pol'nohospodárske tradície vojvodinských Slovákov* nemožno nevysloviť uznanie tomu, ako táto malá, niečo vyše šesťdesiatitisícová komunita vládze vlastnými silami rozvíjať toľko aktivít potrebných v modernom svete, navyše na úrovni súčasnej doby.

Mária Pisárčiková

Jazyk – neznámy nástroj

(KRUPA, V.: Jazyk – neznámy nástroj. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1991. 164 s.)

Tvrdenie, že jazyk, ktorý denne automaticky používame, je neznámy nástroj, sa bude mnohým zdať nadnesené a tí, ktorí jazyku venujú v bežnom dorozumievaní len veľmi málo pozornosti, ho možno budú hodnotiť aj ako pochybné. Je to tak azda i preto, že naše poznanie jazyka sa obmedzuje zväčša na materčinu, v lepšom prípade na jazyk spoločenstva, ktoré nám kultúrne nie je príliš vzdialené.

Po prečítaní knihy Viktora Krupu čitateľ isto potvrdí, že sa mu jazyk odhalil v doteraz neznámych súvislostiach. Umožňuje to autorova orientácia na všeobecnú jazykovedu obohatenú o sociolingvistický a psycholingvistický pohľad, poznanie kultúrnych osobitostí národov Tichomorja a pre nás exotických polynézskych jazykov, prekladateľská prax, znalosť poetiky i vlastná literárna skúsenosť.

V piatich kapitolách recenzovanej knihy autor uvažuje o jazyku a jeho vývine, o význame a znaku, o konvenčnom a tvorivom používaní jazyka, o fungovaní jazyka v spoločnosti a z toho vyplývajúcej aktuálnosti lingvistiky. Kniha o jazyku ako neznámom nástroji teda nie je výkladom jazykového systému, ale interdisciplinárnym pohľadom na jazyk v rozličných funkciách i v odlišných komunikačných spoločenstvách.

V prvej časti práce je v popredí jazyk ako súčasť spoločenských a kultúrnych javov. Obojstranný vzťah jazyka a spoločnosti, ktorý sa najkoncentrovanejšie prejavuje v určitom type horizontálne (územne) a vertikálne (sociálne) chápanej jazykovej situácie, ponúka na riešenie celý rad otázok. Napríklad, čím je podmienená dominantnosť niektorého jazyka pri viacjazykovej situácii, aké sú hranice medzi jazykmi navzájom a medzi ich nárečiami, podľa čoho možno jazyky hodnotiť ako veľké a malé, jednoduché a zložité, bežné a zdvorilé, či dokonca vyhýbavé. Ak v riešení týchto otázok prevláda sociolingvistická orientácia, v hodnotení jazykového systému využíva i výsledky psycholingvistického bádania. Polemizuje s tými, ktorí systémovosť vidia vo fonologickej a gramatickej rovine, kým v slovnej zásobe štruktúrovanosť popierajú. Za dôkaz štruktúrnej usporiadanosti slovnej zásoby považuje schopnosť uchovať si veľký počet slov v pamäti, vybaviť si ich i rozoznať v súvislom rečovom prúde s obdivuhodnou rýchlosťou. I omyly v reči nie sú náhodné, ale presvedčajú nás, že slová sú v pamäti zoskupené podľa významových polí, tematických celkov a scenárov celých situácií. Na druhej strane autor pripomína prvok neusporiadanosti a voľnej hry v tých rovinách, ktorým sa pripisuje omnoho vyšší stupeň štruktúrovanosti než slovnej zásobe.

Kapitola nazvaná *Vývin jazyka* nie je prehľadom historických vývinových tendencií geneticky alebo typologicky zoskupených jazykov, ako by sme možno očakávali. Autor sa sústreďuje na to, či vývin jazykov nakoniec vedie k ich rozlíšeniu na primitívne a rozvinuté, vyspelé, výnimočné až výlučné. Citlivým miestom sú kritériá posudzovania jazykov. Pokusy o takúto klasifikáciu jazykov sú spojené s naivným jazykovým europocentrizmom, t. j. s tým, že sa každá odchýlka od európskeho stavu, ktorý je mimovoľne povýšený na svetový štandard, pokladá za prejav nižšej vyvinutosti. Jednostranné a nepresvedčivé je hodnotenie, v ktorom sa za primitívne považujú jazyky vyjadrujúce len city a postoje, nie pojmy (Ogden – Richards), jazyky, ktoré v gramatických kategóriách uplatňujú názorné perceptuálne črty, prípadne pomenúvajú len to, čo má pre ľudí existenčný význam, jazyky predstavujúce obyčajnú voľnú sumu výpovedí atď. (Malinowski). Vyzdvihovanie jednotlivostí ako prejavov nedostatočnej

rozvinutosti jazyka býva často, ako autor dokumentuje na príkladoch jazykov nám vzdialených kmeňov, výsledkom obmedzeného poznania týchto jazykov. Nevedomosť v takom prípade vedie k podceňovaniu.

V. Krupa považuje všetky jazyky za vyspelé v tom zmysle, že "sa vyznačujú (na rozdiel od zvieracích "jazykov") dvojstupňovou štruktúrou, teda jednotkami rozlišujúcimi význam (hlásky) a jednotkami majúcimi význam (morfémy a slová), typologicky plnohodnotnými a rovnocennými gramatikami i primeranou slovnou zásobou" (s. 39). Z toho však nevychodí, že by autor obchádzal rozdiely v rozvinutosti jazykov vyplývajúce z toho, že niektoré sú len prostriedkom ústnej komunikácie a aj jazyky jestvujúce i v písanej podobe sa odlišujú funkciami, ktoré spĺňajú. V tomto smere dôležitý je aj počet používateľov jazyka, jazykové kontakty i mimojazykové činitele. To všetko sa odráža v rozličnom stupni rozvinutosti jazykov chápanej ako "bohatstvo a štylistická i terminologická rozpracovanosť slovnej zásoby, rozvinutosť syntaktických prostriedkov... a celková miera normatívnosti nevyhnutná z hľadiska plnenia rozličných jazykových funkcií" (s. 40).

Východiskom uvažovania o význame a znaku v tret'om oddiele knihy je skúmanie vzťahu jazyka ku skutočnosti a k mysleniu. Autor upozorňuje na priamočiarosť a zjednodušenosť tézy, že jazyk odráža skutočnosť, a zároveň, aj napriek výhradám, na kladný vplyv teórie jazykového relativizmu na vývoj jazykovedného myslenia.

K prehĺbenému pohľadu na lexikálny význam určite prispieva aj autorova vlastná prekladateľská prax. Ak by bol jazyk iba odrazom skutočnosti, problémy preložiteľnosti textu by sa zrejme týkali "len" typologických odlišností jazykov. Lenže obraz o tej istej skutočnosti je rozdielny u každého jednotlivca, o rozdieloch medzi odlišnými kultúrami a civilizáciami ani nehovoriac. Individuálny pohľad na svet nemožno oddeliť od individuálnych skúseností, zámerov i psychických stavov ľudí. To, že každému z nás sa skutočnosť javí trochu inak, si prekladateľ textu uvedomuje veľmi naliehavo. Nestačí poznať slovníkový výklad slov a spájať ich do viet podľa vzoru originálu. Prekladateľ sa musí usilovať vniknúť do tej istej situácie, akú mal pred sebou tvorca originálu.

Pri vymedzovaní vzťahu významu a znaku autor vychádza zo známeho rozlišovania indexických, ikonických a konvenčných znakov. Vzťah obsahovej stránky znaku a časti skutočnosti, ktorú znak zastupuje, zaujímavým spôsobom premieta do komunikačných súvislostí. Jednu z príčin odlišnej interpretácie, prípadne aj nepochopenia komunikovaného obsahu vidí autor vo vágnosti významu. "Jadro významu je definované

vcelku jasne, kým periféria je rozplývavá a málo zreteľná" (s. 76). Tu sa vágnosť významu prejavuje ako negatívna vlastnosť, ktorá spôsobuje prekážky v dorozumievaní. Je príznačné, že v celej práci sa autor vyhýba jednostranným záverom a hodnoteniam. Prejavuje sa to i v chápaní vágnosti významu. Ak na jednej strane je vágnosť príčinou odlišnej významovej rezonancie účastníkov komunikácie, na druhej strane je aj pozitívnu vlastnosťou. Umožňuje rozširovanie významu a jeho postupnú zmenu, čo je, vzhľadom na obmedzené možnosti našej pamäti, potrebné na zvládnutie jazyka.

V časti o konvenčnom používaní jazyka sa do centra pozornosti dostáva jazyk ako prostriedok ovplyvňovania a pôsobenia na adresáta. Aj jednoduchým oznámením, ktoré sa na prvý pohľad môže zdať celkom neutrálne, vyjadrujeme i subjektívny vzťah k obsahu oznámenia, prinajmenej tým, že sa hlásime k pravdivosti toho, čo hovoríme. Autor súhlasí s Henrym L. Brettonom, ktorý tvrdí, že "jazyk je súčasne citlivý, vycibrený nástroj i tupá sekera" (s. 88). Jazyk môže byť nástrojom rečníckeho umenia, čo možno podľa V. Krupu dokumentovať príkladmi z viacerých oblastí Oceánie azda ešte lepšie než zo strednej Európy. Rovnako sa môže stať nástrojom nepresného a obmedzeného informovania, vytŕhania myšlienok zo súvislostí a ich včleňovania do nového kontextu, zakrývania nedostatkov, prostriedkom klamania a manipulovania. Pozoruhodné je autorovo vysvetlenie toho, keď namiesto skutočnej informácie vzniká iba dojem informovania, čisto jazyková informácia uzavretá v jazykovom systéme (s. 93).

Uprednostňovanie písaných prejavov v jazykovednom výskume pred záujmom o ústnu reč, ktoré je v niektorých krajinách ešte výraznejšie ako v našej lingvistike, autor považuje za príčinu chaosu v hovorovej reči. Podľa nášho názoru by bolo presnejšie uvažovať o hovorenej reči ako protiklade písanej reči. Ťažkosti v ústnej komunikácii v Japonsku spôsobené vzdialovaním písanej a hovorenej podoby jazyka viedli jazykovedcov k utvoreniu ucelenej teórie jazykovej existencie (gengo seikacu). Rady, ktoré podľa tvorcov tejto teórie pomôžu úspešnému priebehu komunikácie, majú iste širšie uplatnenie než len v krajine svojho vzniku (s. 98).

V kapitole o konvenčnom používaní jazyka V. Krupa, opierajúc sa o názory R. Ackoffa a F. E. Emeryho, tvrdí, že systémy, v ktorých členovia sú vo väčšej miere riadení organizáciou, než je organizácia riadená nimi, majú tendenciu zmenšovať rozmanitosť, celkove ochudobňovať skutočnosť, vidieť v nej stereotypnosť a jednosmernosť správania. Názov záverečnej kapitoly *Tvorivé používanie jazyka* naznačuje, že si v nej autor bude všímať opačné smerovanie – snahu zbaviť sa konvencie a vychodených riešení, ktoré vedú vždy k rovnakému výsledku.

O tvorivom používaní jazyka zaiste nemožno hovoriť bez prihliadnutia na výsledky psychológie. V podkapitole *Všeobecné predpoklady a podmienky tvorivosti* čitateľ nájde prehľad svetovej literatúry venovanej otázkam kreativity (J. P. Guilford, A. Strzalecki, S. Freud, Ch. E. Gray, R. S. Crutchfield). Táto časť bude vnímavému čitateľovi vhodným východiskom prehĺbeniejšieho štúdia tvorivosti.

Autor sa koncentruje predovšetkým na jazykovú tvorivosť. Jej chápanie je v literatúre veľmi rozmanité a široké – od tvorby viet až po vytváranie umelých jazykov. V. Krupa vymedzuje jazykovú tvorivosť ako "cieľavedomé a adekvátne porušenie jazykovej konvencie na rovine inventára (t. j. prvkov), štruktúry (t. j. vzťahov) alebo funkcií, prípadne na viacerých alebo na všetkých týchto rovinách súčasne" (s. 135).

Prirodzene, jazyková tvorivosť sa nedá uplatniť na všetkých rovinách jazyka rovnako. S tým súvisí aj fakt, že porušenie konvencie na rozličných rovinách vyvoláva odlišné následky. Autor vychádza z pozície používateľa jazyka a dokazuje, že najvýraznejšie sa rečová tvorivosť prejavuje v kombináciách jazykových jednotiek. Zaujímavá je analógia medzi tvorivosťou v detskej reči a tvorivosťou prejavujúcou sa pri vzniku a rozvoji pidginov.

Aj keď je jazyková tvorivosť blízka literárnej tvorivosti a nemožno medzi nimi viesť ostrú hranicu, predsa autor rozlišuje tvorivosť zameranú na jazyk ako objekt a cieľ od tvorivosti využívajúcej jazyk. Osobitne ho zaujíma básnická tvorivosť. Zaujímavé je hodnotenie metafory z hľadiska pojmovej vzdialenosti medzi jej dvoma štruktúrnymi prvkami. Osviežujúco v texte pôsobia príklady maorijských a malajských lexikálnych metafor. Treba dodať, že vzťah pojmovej vzdialenosti a účinnosti metafory autor nehodnotí priamočiaro.

Problematika, ktorej sa V. Krupa v knihe *Jazyk – neznámy nástroj* venuje, je v literatúre rozpracúvaná už dlho. Novo však pôsobí autorovo syntetické nazeranie na fungovanie jazyka. Je sympatické, že popri množstvom pohľade vedca autor nezanedbáva ani pohľad používateľa jazyka.

Jana Kesselová

Formálne prostriedky Krupovho štýlu

(KRUPA, V.: Jazyk – neznámy nástroj. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1991. 164 s.)

Francúzsky odborník v oblasti semiotiky a teórie textu Roland Barthes kedysi navrhol rozlišovať medzi čitateľným textom (lisible) a písateľným textom (scriptible): čitateľný text je už napísaný, hotový text, ktorý sa predkladá príjemcovi, čitateľovi na vnímanie; písateľný text je vlastne text nehotový, ktorý sa ešte len má napísať, aby ho príjemca mohol vnímať. Je to text akoby v hlave autora, ešte nesformulovaný konkrétnym jazykom, ale už sa formujúci akýmsi "vnútorným" jazykom. Týmto rozlíšením sa naráža na známu skutočnosť, že pred písaním rozsiahlejšieho textu si musí jeho (budúci) autor vypracovať istú stratégiu výkladu, musí porozmýšľať o možnostiach formulovania svojich myšlienok, o ich oblečení do jazykového rúcha.

V prípade recenzovanej knižky V. Krupu je výsledkom takýchto strategických úvah predovšetkým celkové rozvrhnutie látky. Dozvedáme sa o ňom z obsahu, v ktorom sa uvádzajú tieto kapitoly: *I. Lingvistika ako aktuálna veda, II. Vývin jazyka, III. Význam a znak, IV. Konvenčné používanie jazyka, V. Tvorivé používanie jazyka*. V každej z týchto kapitol je niekoľko podkapitol, ktoré však nie sú vždy v súlade s nadpisom. Napr. v prvej kapitole sa vôbec nehovorí o lingvistike, jej úlohách a metódach, ale o povahe jazyka a jeho fungovaní v spoločnosti.

Hoci nadväznosť medzi kapitolami nie je vždy formálne vyjadrená, ich obsahová spätosť je zrejma: od všeobecných úvah o jazyku cez poznámky o primitívnych a vyvinutých jazykoch sa prechádza ku skutočne základným otázkam o významovej a znakovkej stránke jazyka, ale najmä k výkladom o konvenčnom a tvorivom používaní jazyka. Práve v poslednej kapitole sa V. Krupa predstavuje ako citlivý vnímateľ jazyka poézie.

Pri výklade o jednotlivých témach postupuje V. Krupa spravidla tak, že v prvej vete nastolí problém (niekedy aj vo forme opytovacej vety, napr. hneď v úvodnej kapitole (s. 5): *Je možné používať niečo, narábať nejakým nástrojom či zariadením, ak nepoznáme jeho vlastnosti?*) a potom ho postupne, typicky deduktívnym postupom rozvíja. Nie sú zriedkavé ani prípady, že na čele každého odseku stojí konštatovanie, ktoré sa potom vnútri odseku rozvíja. Napr. v podkapitole *Dôležitosť jazykovej problematiky dnes* (s. 10–20) konštatuje: *Pre druhú polovicu 20. storočia, pre obdobie vedeco-technickej revolúcie, je príznačný lavínovitý vzrast informácie*. V ďalšom odseku však konštatuje, že *Jazykovú problematiku druhej polovice 20. sto-*

ročia nemožno redukovať len na silnejúcu lavínu informácie. A v treťom odseku sa hovorí: *Tak ako všetky problémy, aj jazykové problémy sa v rozvojevých krajinách pociťujú ostrejšie*. Po takýchto úvodných vetách sa rozvíja podrobnejšia argumentácia, v ktorej najviac miesta zaujímajú príklady. Sú to príklady nielen zo známych jazykov, ale v súlade s Krupovou vedeckou orientáciou značný počet príkladov je z orientálnych jazykov. Tak napr. popri analýze jazykovej situácie na Slovensku (s. 16–18) uvádza ako príklady situáciu v USA, Paraguaji, Magribe, ale najmä v Japonsku. Japonsku venuje V. Krupa aj osobitnú kapitolu *Teória jazykovej existencie – prínos japonských jazykovedcov* (s. 96–99). Bohatý je aj materiál, ktorý V. Krupa prináša pri úvahách o jazykovej tvorivosti a o forme a obsahu v poézii (s. 141–151).

Pomerne zriedka používa V. Krupa ako argument citát, pravda, s výnimkou analyzovaných básnických textov. Možno uviesť niekoľko citátov so zrejmým ironickým podtónom. Napr. hodnotenie J. V. Stalina alebo Kim Ir Sena na s. 88–89: *"Stalin je veľký vŕdce a učiteľ komunistické strany a sovietského ľudu, jeho smrť bola veľkou ztrátou pro stranu a pro pracujúcí sovietské země i celého světa."* – *"Všechny tyto úspěchy dosažené revolučními ozbrojenými silami korejského ľudu jsou velikým vítězstvím vojenských myšlenek o sebeobraně, které vypracoval nepřemožitelný ocelový vojevůdce, legendární hrdina, vážený prezident Kim Ir Sen."*

Prirodzene, V. Krupa sa netvári, ako by mal všetky poznatky, ktoré vo svojich výkladoch uvádza a formuluje, len z vlastnej hlavy. Veľmi často sa odvoláva na mienku a výsledky iných bádateľov, ale ich názory obyčajne reprodukuje vlastnými slovami (čo je vlastne dôkaz, že ich dôkladne preštudoval), takže miestami sa až stiera hranica medzi vlastným a reprodukovateľným textom. Ale na druhej strane V. Krupa mienku iných autorov nenápadne komentuje napr. takto: *Z toho, čo tvrdia Ogden a Richards, vyplýva, ako by tzv. primitívne jazyky vyjadrovali len city a postoje, nie však pojmy* (s. 33). – *Malinowski bol do takej miery obeťou podvedomého, naivného jazykového europocentrizmu, že každú odchýlku od európskeho stavu, ktorý mimovoľne povýšil na svetový štandard, pokladal za prejav nižšej vyvinutosti* (s. 33). – *Franz Boas si odôvodnene vzdychol, že čítanie novín by bolo pre nás oveľa príjemnejšie a poučnejšie, keby noviny museli výslovne uviesť, či píšú o niečom, čo sa dokázateľne stalo, alebo či ide len o niečí dohad* (s. 34). – *Nemali pravdu Ogden a Richards, keď podceňovali referenčný vzťah znaku v "primitívnych" jazykoch* (s. 35). – *Treba však dať za pravdu V. Skaličkovi, že ide o kvantitatívny a pragmatický vývinový schodok* (s. 39). – *V niektorých prípadoch sa dá hovoriť slovami P. Zimu o živej štandardizácii* (s. 44). –

M. Bierwisch zastáva zjavne optimistické stanovisko, keď tvrdí, že sémantické zložky sú univerzálne (s. 83). – *Nevdopak musíme súhlasiť s Henrym L. Brettonom, keď tvrdí, že jazyk je súčasne citlivý, vycibrený nástroj i tupá sekera, R. Ackoff a F. E. Emery majú pravdu, keď vo svojej knihe o systémoch správaní tvrdia, že homogénne systémy ... majú tendenciu znižovať rozmanitosť* (s. 89).

Takýmito komentármi V. Krupa akoby vytváral akési druhé pásmo výkladu. Oveľa výraznejšie druhé pásmo sa však realizuje tak, že komentáre k prvotnému pásmu uvádza v zátvorkách. Do zátvoriek V. Krupa kladie predovšetkým preklad cudzojazyčných termínov. Napr. *ngoko* (bežný jazyk), *kromo* (zdvorilý jazyk), *kromo inggil* (doslova "vysoké kromo") – všetko na s. 9. Niekedy to býva jednoduché doplnenie: *Pritom sa národné povedomie v niektorých prípadoch zachovalo v plnom rozsahu aj napriek strate materského jazyka* (porov. Írsko) – s. 8; *Lingvistická diferenciácia spoločenstva môže vyústiť do dvojazyčia rozdeľujúceho mužov a ženy* (u Indiánov na karibských ostrovoch) – s. 9; *Integračné procesy* (ekonomické, spoločenské, politické i etnické) *prinášajú so sebou závažné komunikačné problémy* – s. 4; *I táto prekladateľská zásada* (tak ako všetky ostatné) *má svoje slabiny* – s. 59. Komentujúce druhé pásmo sa realizuje celými vetami v zátvorkách: *Keď tvrdíme, že slovná zásoba sa mení, znamená to predovšetkým, že sa rozširuje* (hoci niektoré lexémy sa z nej vytrácajú, prirodzene, cez fázu, keď ešte existujú ako archaizmy) – s. 23; *Pri vlastných menách sa v takýchto prípadoch opierame viac o ich znenie* (pletieme si Kováčik a Kadlečík, Berger – Bürger), *hoci niekedy môžeme vychádzať aj z obsahového kľúča* (Mal vtáči meno – a po čase si spomenieme, že sa volal Slávik) – s. 26; *Pri všeobecných menách, pri adjektívach a slovesách hrá predsa len o čosi dôležitejšiu rolu ich významová charakteristika* (napr. omylom povieme zajtrajšia porada namiesto včerajšia porada) – s. 26.

Menej často sa vo funkcii zátvoriek používajú pomlčky: *Možno je to naozaj pravda – pokiaľ ide o štruktúru – ale nijaký jazyk nie je jednoduchý* (s. 22); *V predstavách laikov – aspoň u nás, ako to ostatne dokazujú početné diskusie v laických kruhoch – sa lingvistika často naivne stotožňuje s pravopisom a s ortoepiou, presnejšie s normatívnou jazykovedou* (s. 20). Zriedkavo sa kombinujú zátvorky s pomlčkami: *No ekvivalencia – pokiaľ ide o nárečové rozvrstvenie dvoch jazykov (aspoň nie na rovine teritoriálnej) – nejestvuje* (s. 62).

Vcelku možno Krupovo podanie, formovanie písateľného textu na čitateľný (ako sme to naznačili v úvode) charakterizovať ako vecné, triezve, s jemnými subjektívnymi vstupmi, zmierňujúcimi jednotvárnou objektívnosťou.

Možno tu súhlasiť s hodnotením J. Dolníka v *Doslove* (s. 160), že "hoci sa obsah knihy neviaže na sústavný výklad jazyka v zmysle postupného hodnotenia bezprostredne súvisiacich poznatkov, predsa si môže čitateľ vytvoriť ucelenú predstavu o podstatných stránkach vzťahu jazyka, človeka a spoločnosti. Umožňuje to autorov citlivý výber informácií, jasne formulované myšlienky, zmysel pre dôležité, podstatné". Na tieto vlastnosti sme poukázali aj vo svojich poznámkach o niektorých formálnych prostriedkoch Krupovho štýlu.

Treba však potvrdiť aj ďalší Dolníkov výrok, že ide o sondy do vnútorného i vonkajšieho sveta cez prizmu jazyka.

Ján Horecký

Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu

(Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. 536 s.)

V druhej polovici minulého roka sa objavila na pulkoch kníhkupectiev dlhšie očakávaná pravopisná príručka, ktorá prináša novú kodifikáciu niektorých pravopisných javov. Nové *Pravidlá slovenského pravopisu* (ďalej PSP) neznamenujú radikálnu pravopisnú reformu, pretože pravopisnej komisii išlo o racionalizáciu slovenskej pravopisnej sústavy, nie o porušenie kontinuity s predchádzajúcou kodifikáciou (s. 14). Nová kodifikačná príručka sa však už na prvý pohľad odlišuje od predchádzajúcich Pravidiel slovenského pravopisu (1953–1971) tým, že zachytáva len pravopisné javy, kým pri iných javoch zo systému spisovnej slovenčiny (výslovnosť, slovo- tvorná problematika, výklad o tvaroch slov) odkazuje na iné jazykové príručky, ktoré medzičasom vznikli. V súvislosti s takouto koncepciou sa nám vidí nevyhnutné čím skôr vydať komplexnú jazykovú príručku, na čo upozorňujú aj členovia pravopisnej komisie (s. 14), pretože napr. Morfológia slovenského jazyka nebola určená širokému okruhu používateľov a okrem toho je na knižnom trhu už niekoľko rokov nedostupná (vyšla v roku 1966).

Nové PSP obsahujú osem teoretických kapitol a pravopisný slovník doplnený oproti predchádzajúcim vydaniám o názvy slovenských obcí.

Prvá kapitola pod názvom *Písmo, abeceda a pravopis* je rozsahom neveliká, ale obsahom ju pokladáme za dôležitú, lebo vysvetľuje pravopisné princípy, na ktorých je vybudovaný pravopis súčasnej spisovnej slovenčiny.

Keďže ide o úvodnú kapitolu, mohla vari obsahovať aj poučenie o funkciách slovenského pravopisu.

Druhá kapitola *Písanie samohlások a spoluhlások* vyvoláva trochu rozpaky, javí sa nám proporčne nie celkom vyvážená: Aj keď písanie y/ý v tzv. vybraných slovách, t. j. po spoluhláskach p, b, v, m, r, s, z nepatrí k najdôležitejším javom slovenského pravopisu, jednako sa nám zdá, že v kodifikačnej príručke mohli byť uvedené aj frekventovanejšie odvodené slová. Napr. pri písaní y/ý po spoluhláske v chýbajú slová *zvýšok* a *zvýšiť*, ako aj slovo *výskat'* (príp. *výskot*), ktoré pravdepodobne tlačiarenský škriatok nahradil slovom *výskyt*. Pri písaní y/ý po spoluhláske r nám zasa chýba slovo *tryzna*, ktoré ťažko možno chápať ako odvodené slovo od *trýzniť*. Precíznejšie je spracovaná časť o písaní samohlásky ä, ako aj o písaní spoluhlások ĺ, d', ň, ľ. Redundantná sa nám ukazuje osobitná podkapitola o písaní párových spoluhlások, lebo je v podstate opakovaním toho, o čom sa hovorí v morfológickom princípe (s. 21–22). Za užitočnú pokladáme časť o písaní spoluhlások v predponách, škoda len, že tu vypadla predpona *ráz-* (*rázcestie*), pričom predpona *vz-/vzo-* sa opakuje aj v pravidlách o písaní spoluhlásky v. V tejto kapitole sa nám javí trochu problematické vynechanie pravidiel o písaní krátkych a dlhých samohlások. Iste je to otázka diskusie, pretože kvantita samohlások je vecou zvukovej roviny jazykového systému, z čoho vychodí jednoduché pravidlo, že krátke a dlhé samohlásky píšeme v zhode s výslovnosťou. Z praxe však vieme, že dlhé samohlásky sa v prúde súvislej reči často skracujú (najmä pri rýchlom tempe reči), a naopak. Z tohto dôvodu tu podľa nášho názoru malo byť zachytené písanie krátkych a dlhých samohlások súvisiace s pravidlom o rytmickom krátení, ako aj s výnimkami z neho. Prihovára sa za to aj fakt, že niektoré prípony, v ktorých sa písanie dlhých samohlások mení na krátke, sa v nových PSP uvádzajú. Ide o príponu *-úci* (*-úca*, *-úce*) a o prípony *-ár*, *-áreň*, ktoré sa po monotongickej slabike skracujú, kým po slabike s dvojhláskou nie. Z hľadiska školskej praxe sa prvá úprava javí ako výhodná, lebo učiteľ pri učive o slovesných tvaroch dosť ťažko vedel žiakom vysvetliť, prečo majú písať *vládnuc*, ale *vládnúci*, *víažuc*, ale *víažúci*. Iste budú mať učitelia menej starostí s učivom o slovesných tvaroch, lebo aj v prechodníku, aj v činnom prídavnom je krátke *-u-*, t. j. *vládnuc* – *vládnuci*, *víažuc* – *víažuci*, hoci nie je isté, či im nevzniknú nové problémy pri výklade učiva o skloňovaní prídavných mien typu *cudzí*, kde vzniká rozdiel *cudzí* – *vládnuci*, *cudzia* – *vládnuca*, *cudzie* – *vládnuce*. Nie celkom šťastným riešením sa ukazuje skrátenie prípon *-ár*, *-áreň* na *-ar*, *-areň* len po dlhej slabike so samohláskou, t. j. v prípadoch *bábkar*, *prevádzkar*/*prevádzkareň* a ponechanie pôvodných prí-

pon -ár, -áreň v slovách typu *mliekár, povedkár* a pod. Nazdávame sa, že pri formulovaní tohto pravidla bolo treba uprednostniť funkčnú stránku hlások pred ich dĺžkou trvania. K takejto úvahe nás privádzajú tak poznatky zo školskej praxe, ako aj postoje jednoduchých používateľov jazyka. Ak sa nám vďaka tejto čiastkovej úprave podarí rozkolísať jazykové povedomie o tom, že dvojhlásky majú funkciu dlhých samohlások, môže to vyvolať neželateľné zmeny aj v iných odvodzovacích príponách, príp. v celom morfológickom systéme. Ukazuje sa nám, že tých nie až tak veľa slov, v ktorých zostali prípony -ár, -áreň (alebo naopak, v ktorých sa upravili na -ar, -areň), za to nestojí. Vychodí nám, že pred ďalším vydaním PSP by mala pravopisná komisia túto úpravu ešte raz zhodnotiť.

Za precízne spracovanú pokladáme kapitolu *Písanie slov cudzieho pôvodu*, ktorá umožňuje zjednotiť písanie aj novšie prevzatých slov (najmä z angličtiny). Ukazuje sa nám ako dobrý krok, že členovia pravopisnej komisie zaujali stanovisko aj k písaniu osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín, pričom prijali zásadu písať ich v slovenskej podobe, ak sú v takejto podobe historicky doložené. Takýto spôsob písania pokladáme za primeraný napriek tomu, že u používateľov jazyka možno počuť niekedy aj nepriaznivý ohlas. Ide o okrajové mená, najviac používané v učebniciach dejepisu. Nuž a ak sa meno Rákoci dosiaľ písalo v jednej učebnici v podobe Rákóczy a v inej ako Rákóczi, príp. aj inak, žiak často nevedel, že ide o tú istú historickú postavu.

V kapitole *Písanie slov osobitne a dovedna* sa autori zaoberajú písaním zložených slov so spojovníkom (v prídavných menách), písaním základných a radových čísloviek.

V tejto časti pravopisná komisia prijala úpravy, ktoré vedú k zjednodušeniu pravopisnej kodifikácie: pôvodná dvojaká podoba prídavného mena *československý – česko-slovenský* sa kodifikovala v podobe *česko-slovenský* a výnimky typu *na bielo, do biela* umožňuje nová kodifikácia písať i v podobe *nabielo, dobiela* (popri pôvodnom písaní). Možno by sa bolo zišlo trochu viac pozornosti venovať vysvetleniu rozdielov medzi zloženými adjektívami typu *vedeckovýskumný* a adjektívami so spojovníkom (*vedecko-technický*).

Kapitola o rozdeľovaní slov je vypracovanejšia ako v predchádzajúcich PSP, čo hádam prispeje k zlepšeniu jazykovej a pravopisnej úrovne novín, časopisov a iných publikácií, kde chyby v rozdeľovaní slov nie sú zriedkavosťou. Rozpaky vyvoláva len formulácia na s. 47: "Pri rozdeľovaní slov z v y ě a j n e neoddeľujeme..." Používateľ pravopisnej príručky má radšej jednoznačnú formuláciu.

Pravidlá o písaní veľkých písmen sa nám javia spracované jednoznačne a prehľadne. Aj s úpravou názvov ulíc a námestí možno súhlasiť, lebo sa odstraňuje výnimka, a tak názvy typu *Ulica Janka Jesenského, Námestie P. O. Hviezdoslava* možno zaradiť do radu iných pomenovaní typu *Múr komunardov, Most mládeže, Univerzita Komenského* a podobne.

Cenným prínosom nových PSP je úplne nová kapitola pod názvom *Prepis z iných grafických sústav*. Všíma si prepis tak z cyrilského písma, pričom porovnáva rozdiely medzi ruštinou, bieloruštinou, ukrajinčinou, bulharčinou, macedónčinou a srbochorvátčinou, ako aj prepis z gréckej abecedy a prepis z jazykov Ďalekého východu.

Posledná kapitola kodifikujúca pravopisné normy nesie názov *Interpunkcia*. Zaoberá sa písaním bodky, výkričníka, otáznika, čiarky, bodkočiarky, pomlčky, troch bodiek, zátvorky, dvojbodky, úvodzoviek, lomky (nový termín, predchádzajúce PSP ho neuvádzajú), ba aj spojovníka a apostrofu.

Pri písaní bodky si zasluhuje pozornosť novokoncipovaná poučka o písaní bodky za názvom článku, kapitoly a pod., podľa ktorej sa píše bodka len vtedy, ak je názov súčasťou textu. Bodka sa nepíše za dátumom, ak je v osobitnom riadku, napr.

Bratislava 28. 10. 1918

V úvode na s. 15 sa dozvedáme, že čiarka sa nepožaduje písať v prípadoch, keď sa medzivetný vzťah signalizuje jednoznačne priradovacou spojkou (napr. *alebo, či, ani*). Keďže ide o nový fakt, mala by sa vari táto formulácia objaviť v podobe poznámky aj v časti nazvanej *Čiarka v priradovacom súvetí* (s. 110), čo by prispelo k rýchlejšiemu zorientovaniu sa v príručke.

Prepracovaná je v nových PSP aj slovníková časť. Oproti starším vydaniam sa zo slovníka vypustili málo frekventované slová, napr. *abalienácia, dagerotyp, fylit, plaidoyer* a pod., z druhej strany autori doplnili novšie slová typu *áčko, dehydrovať, kólia*, ako aj slová z náboženskej terminológie, ktoré sa v uplynulom období neuvádzali, napr. *celebrovať, Ukrižovaný* a pod.

Za užitočný pokladáme aj slovník názvov slovenských obcí, kde pri každom hesle je uvedené obyvateľské meno a prídavné meno utvorené od názvu obce, a to najmä preto, že VI. zväzok Slovníka slovenského jazyka už dávno nie je dostupný (vyšiel r. 1968).

Záverom: Vydanie novej kodifikačnej príručky možno len privítať, nazdávame sa, že zámer zjednodušiť a zrationalizovať pravopisnú sústavu (s. 16) sa autorom v podstate podaril. Pravda, niektoré nie celkom jednoznačné formulácie a drobnejšie chyby bude treba v ďalších vydaniach spresniť a upraviť. Nové *Pravidlá slovenského pravopisu* budú iste vhodnou

pomôckou pre primerané používanie spisovného jazyka v písanej podobe a veríme, že prispejú k zvýšeniu úrovne písaných prejavov.

Anna Rýzková

SPYTOVALI STE SA

Štatút školiťa. – B. F. z Bratislavy: "V pravidlách pre postgraduálne štúdium sa na Elektrotechnickej fakulte Slovenskej technickej univerzity použil termín *štatút školiťa*. Je možné použiť slovo *štatút* vzhľadom na jednu fyzickú osobu?"

Otázka sa týka náplne a rozsahu sémantickej spájateľnosti slova *štatút*, ktoré poznáme v slovenčine ako internacionalizmus vyskytujúci sa vo význame "právna norma upravujúca postavenie, štruktúru a chod istej inštitúcie, istého subjektu". Približne v tomto význame, ale v zhustenejšom slovom vyjadrení sa so slovom *štatút* stretáme aj v našich výkladových slovníkoch – v Slovníku slovenského jazyka IV z r. 1964 i v Krátkom slovníku slovenského jazyka z r. 1987. Uvedený význam dobre osvetľujú aj typické spojenia so slovom *štatút*, a to substantívne aj adjektívne, napríklad: *štatút knižnice, štatút záhradkárskej organizácie, štatút spolku, štatút komisie, štatút výboru, štatút Slovenského národného divadla, štatút lekárskej komory, štatút miestneho zastupiteľstva; organizačný štatút, požiarne štatút obce, okupačný štatút, cechový štatút*. Zo spojení vidno, že sa v nich slovo *štatút* spája predovšetkým s pomenovaniami istých organizácií, organizačných jednotiek, inštitúcií. Zjavne túto stránku veci mal na mysli aj náš čitateľ, keď zapochyboval, či možno podstatné meno *štatút* spojiť aj s pomenovaním osoby.

Pri prezeraní materiálu lexikálnej kartotéky Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV sme si potvrdili, že takéto spojenie podstatného mena *štatút* s pomenovaním osoby je reálne; ukazujú to napríklad spojenia *štatút sloboďného občana, štatút špičkového šachistu, štatút zahraničného sezónneho robotníka* a napokon aj spojenie, ktoré uvádza v liste pisateľ: *štatút školiťa*. Takéto rozšírenie základného okruhu spájateľnosti (tento základný okruh bezpochyby tvoria podstatné mená označujúce inštitúcie, organizácie, právne subjekty) od pomenovaní s významom inštitúcie k pomenovaniam s významom osoby poznáme aj z iných prípadov, preto ho pokladáme za prirodzené: tento významový prechod od inštitúcie k osobe je založený

okrem iného aj na tom, že organickou súčasťou inštitúcie sú aj osoby ako pracovníci tejto inštitúcie.

Na položenú otázku možno teda odpovedať jednoznačne kladne: pomenovania s významom osoby tvoria síce v rámci okruhu spájateľnosti slova *štatút* menšiu skupinu, ale tá organicky nadväzuje na širšiu skupinu pomenovaní s významom inštitúcie, a to aj na základe úzkej významovej súvislosti medzi pomenovaním inštitúcie a pomenovaním osoby. Spojenie *štatút školiťa* pokladáme teda za jazykovo plne odôvodnené.

Pripomienku k spôsobu výkladu slova *štatút* v našich výkladových slovníkoch by sme mohli formulovať v tom zmysle, že za integrálnu súčasť významu slova *štatút* treba podľa našej mienky pokladať významový odtienok "postavenie vyplývajúce z danej právnej normy". Na reálne jestvovanie tohto významového odtienka ukazujú také spojenia ako *získať štatút hlavného mesta, štatút úradného jazyka, dostať exteritoriálny štatút tábora, uznať štatút predmníchovskej republiky, pripraviť autonómny štatút pre Baskov a ostatné národnosti* (príklady sme si vypísali takisto z lexikálnej kartotéky Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV). Výklad významu slova *štatút* by sme teda formulovali takto: právna norma upravujúca postavenie, štruktúru a chod istej inštitúcie, istého subjektu; postavenie vyplývajúce z danej právnej normy.

Ján Kačala

Fotovoltický či fotovoltaiický? – Doc. B. Formánek z Bratislavy: "V Náučnom slovníku elektrotechnickom je uvedené slovo *fotovoltický*. V poslednom čase, najmä v Technických novinách, ho nahrádzajú slovom *fotovoltaiický*. Dokonca som tam videl aj slovo *fotovoltaiika* (ako názov odboru). Slová sú odvodené od jednotky napätia *volt* a to zasa od mena fyzika A. Voltu (*Alessandro Volta*). Čo je správne? Alebo tu môže byť dvojakosť?"

Z dvojice prídavných mien *fotovoltický* – *fotovoltaiický* je odôvodnené používať iba podobu *fotovoltický*, ktorá sa uvádza aj v Náučnom slovníku elektrotechnickom I – Teoretická elektrotechnika (Bratislava, Alfa 1977) napr. v spojení *fotovoltický jav*. Ide o pravidelne utvorené prídavné meno príponou *-ický*, či už odvodzovacím základom je názov jednotky *volt* alebo priezvisko *Volta*. Ak odvodzovacím základom je názov jednotky *volt*, prípona *-ický* sa pripája k celému základu: *volt* + *-ický* → *voltický*, a teda aj *fotovoltický*. Ak by odvodzovacím základom bolo bývalo priezvisko *Volta*, aj tak by príslušné prídavné meno malo podobu *voltický*. Prípona *-ický* (no

nielen táto prípona) sa totiž pripája k základu, ktorý zostane po vynechaní nominatívnej prípony *-a*: *Volt(-a) + -ický → voltický*, teda aj *fotovoltický*. Rovnako je to napr. pri tvorení prívlastňovacieho prídavného mena od priezviska *Volta*: *Volt(-a) + -ov → Voltov*. To, že nominatívna prípona podstatného mena sa pri tvorení príslušného vzťahového prídavného mena pravidelne vynecháva, môžeme dokumentovať na týchto príkladoch: *algebra – algebrický (algebrická rovnica)*, *despota – despotický (despotický vládca)*, *epizóda – epizodický (epizodická postava)*, *múza – múzický (múzické umenia)*, *strofa – strofický (strofická stavba básne)*, ale aj *Pýtia – pýtický (pýtická veštbá)*, *Frýgia – frýgický (frýgická čiapka)*.

Z výkladu termínu *fotovoltický jav* však vychodí, že prídavné meno *fotovoltický* je utvorené od názvu jednotky *volt* (porov. Náučný slovník elektrotechnický, s. 133, kde sa okrem iného uvádza, že pri fotovoltickom jave hodnota napätia vo voltoch má byť menšia ako číselná hodnota šírky zakázaného pásma).

V tejto súvislosti však možno poznamenať, že v danom prípade pri tvorbe prídavného mena v termíne *fotovoltický jav* sa mohla uplatniť aj prípona *-ový*, teda termín mohol mať podobu *fotovoltový jav*. Pri tomto konštatovaní vychádzame zo zistenia, že vzťahové prídavné mená od názvov fyzikálnych jednotiek sa spravidla tvoria príponou *-ový* (porov. *volt – dvanaásťvoltový akumulátor*, *watt – stowattová žiarovka*, *röntgen – röntgenové spektrum*, *ampér – päťampérová poistka*).

Matej Považaj

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 26, 1992, č. 5–6. Vydavateľstvo Slovak Academic Press, spol. s r. o. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Anna Lišková. Vychádza dvanásťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 96,-, jednotlivé čísla Kčs 8,-. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava. Registr. zn. F–7050.

KUL
TÚRA
SLOVA

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava, Czechoslovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1992

Cena Kčs 16,-